

FORN VÄNNEN

JOURNAL OF
SWEDISH ANTIQUARIAN
RESEARCH

Recensioner

http://kulturarvsdata.se/raa/fornvannen/html/2010_litt_d

Fornvännen 2010, s, 302-330

Ingår i: samla.raa.se

Recensioner

Ecology and Economy in Stone Age and Bronze Age Scania. Ed. Karl-Göran Sjögren. Skånska spår – arkeologi längs Väst kustbanan. National Heritage Board. Lund 2006. 218 pp. ISBN 978-91-7209-445-1.

Thanks to a large-scale archaeological project in connection with the expansion of the West Coast Railway Line, palaeo-ecological studies were undertaken in order to illuminate a variety of long-term changes: in the vegetation cover of the prehistoric landscape, in sea level, in the use of wild plants and wood, and the introduction and development of agriculture to Southern Sweden. The fieldwork took place between 1995 and 1999.

The book which reports on this work is written in English and comprised of seven chapters by four authors. It starts with an introduction to the project by Mats Regnell and Karl-Göran Sjögren, including a review of the research tradition of archaeology and the natural sciences in Scandinavia. The first chapter, written by the same authors, is illustrated by three half-tone maps and describes the present landscape of the investigated area: the geology, the topography, the soils, the lakes and streams. Chapter 2 deals with the palaeo-ecological methods applied for the environmental studies, methods which follow the general European standard. Information on the enormous number of analysed samples is given, complemented by a list of the impressive number of archaeological sites included in the final investigations.

Chapter 3, by Jan Risberg and Mats Regnell, treats shoreline displacement in the Öresund area between Denmark and Sweden. The results are based on analysis of siliceous microfossils and diatoms performed by Risberg. Plant macrofossils are also mentioned, but here subspecies of plants are discussed which go beyond any normal levels of determination in archaeobotany, as it is rarely possible to determine seeds and fruits to subspecies levels.

In chapter 4, written by Mats Regnell and

Sjögren, the Holocene vegetational development in the investigated area is described on the basis of six sediment stratigraphies from five localities, marked on one overview map and on five detailed maps. The stratigraphies and the main results of the pollen analysis performed by Joachim Regnell, Karl Ljung, and Leif Björkman are listed in tables. All the six pollen diagrams are radiocarbon dated, and the dates are given in a table together with the laboratory number, the depths of the sample, the years BP, and the calendar dates. The absolute dates allowed the authors to calculate time-depth diagrams for each locality; unfortunately we are not told which kind of material was used for the datings. An overview of the pollen assemblage zones from the six sequences is given at the end of the chapter. The zones are positioned against a timescale, and frequency curves of tree pollen taxa are placed beside each sequence. I wonder, however, why the authors did not use statistical methods to define local pollen assemblage zones (e.g. for the Tågerup pollen diagram), especially as such an objective zonation following the international standard was done on the same stratigraphy for the diatom and siliceous microfossil results in chapter 3.

Chapters 5 and 6 are written by Mats Regnell and Sjögren. In chapter 5 the use of wild plants and wood is discussed. The long plant lists given here could preferably have been placed at the end of the book or provided in digital form. Moreover, the taphonomy of the plant macrofossils is not discussed. Could the two cherry stones from Tågerup be explained by bioturbational processes? In which context were the stones discovered (e.g. at fire places)? Information on the preservation condition of the plant finds (charred or uncharred) is mostly missing. In general, the extensive material analysed demands a critical discussion in which the state of preservation is clearly stated, which would help to illuminate the question of the presence/absence of species. In the tables it is not obvious whether all the plant material was identifiable or not. Normally, in

every plant assemblage there are finds that remain unidentified, either because the analyst lacks experience, or the preservation condition did not allow identification to species, genus or even family level. Regnell's tables and text description record that only eleven plant species were collected during the Mesolithic period. What about root fragments, commonly described from Mesolithic sites in Denmark (cf. papers by L. Kubiak-Martens in *Vegetation History and Archaeobotany* 8, 1999, and 10, 2002)? Were they completely absent? In tables 16 and 17, note that the concentrations of the plant finds (number of records per litre sediment) are missing. It is a pity, that interesting cross-disciplinary information is hidden in the endless text passages as, for example, on p. 87, concerning the fruit-stone finds of dogwood (*Cornus sanguinea*, Sw. *skogskornell*): "Apart from cracked fruit stones of dogwood found at Tågerup, there is also one find of a probable digging stick or soil-working tool of dogwood at the site." The interested reader would like to know where to get more information about that wooden artefact, but no citation is given. Since prehistoric wooden artefacts are rare finds and increase our knowledge of early technology significantly, a discussion of these finds in a wider context would have been helpful, especially as no *Cornus* pollen was found in the six stratigraphies analysed for pollen and presented in chapter 4.

In addition, in table 20 the mention of both Latin and English plant names would have helped readers unfamiliar with plant taxonomy. In table 24 the size of the analysed samples is missing. This information would have opened up possibilities to go further with the original data by applying statistical methods. Also, figures 28–31 are effectively gratuitous because the presence of weeds is, in many cases, related to the kind of feature analysed. Again, taphonomical processes are not taken into account, despite the fact that many studies have shown their considerable importance (e.g. K. Viklund 1998, *Cereals, weeds and crop processing in Iron Age Sweden*; S. Karg et al. 2004, *Gården og markerne i jernalderen, Nationalmuseets Arbejdsmark* 2004).

In chapter 6, on the introduction and development of agriculture, the results of the palaeo-

ecological studies are discussed, and it becomes obvious that many years of analysis have delivered only modest results. The authors repeat that "the evidence from the pollen diagrams made by the project is fragmented and uneven" (p. 142). Nevertheless, they try to show long-term trends in the development of the spectrum of the cereals and of the weed flora – clearly a starting point for further studies! The detailed figure 32 on p. 133, which illustrates the frequencies of crops in different periods for the studied region, is very nice. Comparisons with similar studies from Denmark are made.

The book ends with a chapter on "the cosmology, economy and long-term change in the Bronze Age of Northern Europe" written by Kristian Kristiansen. I wonder why the book's authors did not discuss the important results from the plant macrofossil analyses in this chapter. In my opinion they could easily have done so, if the newly introduced crops had initiated new rituals caused by adaptation to new planting and harvesting rhythms (e.g. S. Karg 2005, *Bonden og Plejaderne, NYT / News from the National Museum of Denmark*).

The book reflects a perennial problem in palaeo-ecology. When analysing archaeological soil samples or profile columns from anthropogenic or natural sites the big question arises: "Do the samples contain any biological finds, and if so, how many?" In the case of the West Coast Line project it seems that most of the analysed samples did not deliver the expected results. The reader will therefore search for advice about a strategy for the design of future projects. Which sampling and analytical methods could be applied in projects of such dimensions? One possibility would be to evaluate the sample quality from the very beginning of interdisciplinary archaeological and palaeo-ecological studies, which means that several specialists should be involved in order to perform systematic sampling in the field and to analyse the samples in the laboratory in parallel. Such a procedure would make it possible to adapt the sampling strategies and would guarantee the output of new knowledge.

Despite these criticisms, the authors have made the effort to discuss interesting conclusions concerning the transformation over time of the

landscape in Southern Sweden. The agricultural developments during the Neolithic and Bronze Age periods are set in a broader perspective and are compared with the vegetation development in various parts of Denmark.

The results of so many years of work could have been presented in a more attractive way, for readers both in archaeology and botany. This is of course a challenge because the fields of archaeobotany and palaeoecology are settled between those two subjects. I suggest that some appetizing illustrations and an index of the plant records, as well as deeper insights into the results of the archaeology (distribution maps and some drawings, photographs of finds) would have made this publication livelier and would have helped the reader to digest the huge data set more easily.

All in all, though, it is a book of some value for archaeobotanists, archaeologists and palaeoecologists, as well as for students, as the extensive and detailed list of references at the end of the book may inspire the readers to delve further into the subjects of past landscape development and agricultural systems in Southern Sweden and Scandinavia in general.

Sabine Karg
Nationalmuseet
Frederiksholms Kanal 12
DK-1220 København K
Danmark
sabine.karg@natmus.dk

Apuolė. Ausgrabungen und Funde 1928–1932. Ed. Jan Peder Lamm. Klaipėda 2009. 229 pp. ISBN 978 995 518 405 8.

Apuolė in the Curonian district is one of the largest hillforts of modern Lithuania. The publication of the excavations there is a long-awaited result of co-operation between Baltic and Swedish archaeologists. This is the first comprehensive publication of fieldwork previously known to the wider public only as a handful of main results.

The book's first part, chapters 1–6, was written decades ago by one of the project directors,

Swedish archaeologist Birger Nerman. He introduces the main facts about Apuolė, its geographical situation and dimensions, and he also discusses Scandinavian settlement in the area. The first chapter's most interesting part describes the fieldwork project's background, participants and organisation.

The second chapter describes excavations on the hillfort plateau. The methodology is described, including the situation of three main trenches and the handling of the finds, and the stratigraphy is analysed. Here I must point out that excavation plan A (Abb. 15) is difficult to comprehend because of its size and layout across four pages. The size makes it inconvenient, but shrinking it would have caused the loss of artefact placement data.

The third chapter presents the finds from the hillfort. It provides information on the position of each piece, keyed to the excavation plans. Studying the finds list and trying to locate finds on the excavation plan, I noticed something interesting. A number of finds on the plan are missing from the list. Were they lost during the war?

Chapter four is a more detailed illustrated finds catalogue. While describing the artefacts, the author also discusses chronology and the distribution areas of types.

Small fieldwork interventions were made in an adjacent cemetery as well. Chapter five treats this material, describing the general situation of the artefact finds from three trenches. The sixth chapter discusses and interprets the grave finds, dating the excavated burials to two separate periods: the Roman Iron Age and the Late Iron Age. Burial customs are identified and various artefact groups described: ornaments, dress details and weaponry. Parallels in neighbouring countries and further afield are indicated. The illustrations here are photographs; the visual impression would have been more complete if there had been drawings as well.

The second part of the book introduces investigations during the years 1928–32. First Gintautas Zabiela presents excavations by Lithuanian and Latvian archaeologists. The hillfort exhibits five main settlement phases during which the fortifications were successively rebuilt and strength-

ened. Zabiela discusses the finds and refers to newer publications in dating the types and determining their distribution areas. He criticizes some of the documentation. Collecting it and assembling an informative result took much work.

The following chapters are quite unusual – basically a compilation of field diaries by Eduardas Volteris and Vladas Nagevičius. Use has also been made of notes by Francis Balodis, who investigated a small rampart, and Valdemārs Ģinters, who investigated part of a large rampart and the hillfort's gate area. These notes contain information about excavated structures and layers, but also about artefact finds. Alas, the find plans are missing. Leaving aside the unfortunate circumstances that led to this part of the book taking such an unusual form, I consider it to be a special feature that distinguishes the book from others. Such a use of diaries allows the reader to discover and experience the background of the project. It also provides more contextual detail and in its own way portrays a milieu of archaeological investigations which is usually lacking from strictly scientific publications.

Finally I must remark that the third chapter of the second part, written by Zabiela, closes the book in a fine way, giving a glimpse of the general development of Lithuanian archaeology and research at Apuolė as part of this development.

The book is a successful result of international co-operation among Swedish and Baltic archaeologists. It has great value not only in presenting results of archaeological research to and international readership, but also as a good example of how to create a consistent publication using original sources long after the fact.

Irita Kallis

Department of Archaeology
TLÜ Ajaloo instituut
Rüütli 6
EE-10130 Tallinn
Estonia
iritak@hotmail.ee

Jenny Nord, *Changing Landscapes and Persistent Places. An exploration of the Bjäre peninsula*. Acta Archaeologica Lundensia, Series Prima in Quarto 29. Lund 2009. 316 pp. ISBN 978-91-89578-30-2.

This multi-layered study is the product of PhD research carried out mainly between 2003 and 2008 but based on other work extending back into the 1990s. It is an attractive, colourful volume, well and meaningfully illustrated with maps, diagrams and photographs. It is written in straightforward language accessible beyond the academy which nevertheless presents scientific complexity and alternative interpretations and narratives in well-contextualised theoretical frameworks.

The book belongs to an emerging new mode of landscape archaeology that can be seen in the context of the European Landscape Convention and which combines views of the past with discussion of the present landscape, expert with “lay” viewpoints, “local insider” views with scientific detachment, identity with place, and space with time. It locates “landscape archaeology” within landscape studies as much or more than as a branch of archaeology, and offers a preview of the contributions that archaeological ideas can make to the emerging European field of inter-disciplinary landscape research. The region studied is unusual for its density of surviving Bronze Age sites, but in other respects it can be seen as a very ‘ordinary’ landscape, reminding us that landscape is a form of heritage that exists everywhere. The approach explored in this book is applicable to any part of Sweden, or of Europe, in urban or rural contexts, in ancient or more recent landscapes.

More importantly, perhaps, the book demonstrates a method of landscape study that brings new levels of social relevance to archaeological research. Its archaeological gaze presents us not with a lost landscape of the past but with a still-living and still changing present-day landscape defined by its inherited continuous time depth (time depth here not simply as a chronological sequence of layers but as a complex entwined whole still existing in the present). This ‘folding’ of the past into the present offers the

best starting point for future landscape management and creation through spatial planning and heritage management. It also connects archaeological research to ideas such as identity and sense of place – to people and society, in other words.

At the centre of the book, following a strong Lund tradition of local landscape study, is a detailed study of the Bronze Age in the Bjäre peninsula in SW Sweden. Because of the area's exceptional level of survival and preservation of second millennium rock art and burial sites, the section dealing with this aspect of landscape occupies almost half of the volume and on its own represents a detailed reassessment of this topic. But the thesis also considers the implications of the persistence of the Bronze Age within modern landscape and mentality, and is even more widely a meditation on the idea of landscape. One of its declared starting points was to “explore different approaches in Archaeology to landscape” (p 11), but it goes further by looking over the fence at a number of other disciplines' relationship to landscape. It thus signposts the holistic, inter- (and trans-) disciplinary landscape “super-discipline” that is beginning to emerge in practice and in European scientific policy. This book takes a first step in archaeology's integration into a much larger field of landscape studies, in approaches such as Historic Landscape Characterisation which this book explores alongside conventional “landscape archaeology”, and in starting and ending in the present day landscape on the threshold of the need for future practical action.

In three core chapters Bjäre's landscape is conceptualised in terms of space, place and time. A fourth key chapter (in ways that begin to suggest questions about the nature and purpose of archaeology itself) integrates the results into a fine-grained construction of the historical depth and character of the present day landscape. These four chapters are bracketed between an introduction that sets out the theoretical and conceptual concepts that frame the study, and conclusions that highlight the potential implications on heritage management, planning and future design of this way of looking at the present day perceived landscape.

The work straddles borders between acade-

mic research and public understanding and is not afraid to absorb popular narratives and interpretations (myths, appreciation, memories) alongside scientific discourse. This allows connections between landscape and place to be drawn, again emphasising its (and archaeology's) social and cultural relevance. The aim of the research, as befits landscape, was synthetic not reductive, seeking overarching patterns and generalising structures. Whereas archaeological description often fails to reach ‘escape velocity’ from the gravity of data, site and period, the landscape-oriented approaches used in this thesis bring new heights of understanding within reach. They allow landscape to be a tool that offers appropriate spatial scales for telling bigger stories and allows any or all periods of the past to be placed not merely in linear sequence but in the creative and contrasting contexts of a present that contains all its past and connects them to contemporary and future concerns.

Interestingly, the book's structure reflects the character of landscape itself. This is a landscape study not just in the sense that it describes landscape but in the sense that its discourse acts as a metaphor for landscape, a landscape of thought. It begins with present day locality and place, and the imminent and unavoidable changes to those things created by continued human agency, but thereafter takes circular journeys backwards and forwards through time within long timescales, treating time as continuous but present and pervasive. The past is described not just in terms of its own time (i.e. as landscape created, acted and experienced in its own present-day) but also of its own past (landscape in prehistory as already inheritance and heritage). There are life-cycle analogies in this thesis, too: objects or landscapes not only have an origin (the traditional subject of archaeological interpretation) but also an “afterwards”, a recycling of meaning, a continuance, a survival or a rediscovery, which in landscape terms is more significant than origins. Also like landscape the book occupies multiple scales, shifting ceaselessly in spatial scale from area to artefacts or pollen grains or from track-ways to site, from region to locality, or from the distribution and locational context of rock art to the cultural and semi-natural fabric of burial mounds.

Like landscape, too, concepts such as community, place, and people come to the fore, and landscape's past dynamism is highlighted. The thesis combines the material with the intangible, and fact with perception; is it not afraid to incorporate personal as well as scientific perspectives to recognise the validity of the multiple narratives that make landscape such a powerful concept.

But if this all sounds as though the thesis risks losing its disciplinary way, it remains recognisably an archaeological perspective. Its view of past and present, and of environment and landscape (and thankfully the two ideas are not treated as synonyms in this book) is shaped by archaeological assumptions about human agency, the culture / nature relationship, place and the importance of change as much as continuity. Whereas it connects archaeology to broader landscape studies, by beginning and ending with the present, not with the past, it still operates in an archaeological frame: archaeological material and meaning permeates all landscape, archaeological theory underpins landscape research.

The book combines all the strands mentioned above, and others, into a new "landscape-view" of Bjäre, one which is not about archaeological sites or artefacts *per se* but about their contribution through networks, movement, action, patterns or inheritance to landscape-as-perception. Archaeological material at all scales is treated as the means to understand landscape (or the character of place, or identity) in the present day world and in peoples' lives, instead (as archaeology conventionally does) of merely using an environmentally determined view of landscape to find a lost past. This represents a landscape archaeology that is not just a branch of archaeology but which looks outwards and forward towards a wider landscape of research, practice and action, an integrated landscape studies.

Graham Fairclough
English Heritage
1 Waterhouse Square
138–142 Holborn
London EC1N 2ST
UK

Graham.Fairclough@english-heritage.org.uk

Bo Strömberg, *Det förlorade järnet. Dansk protoindustriell järnhantering*. Riksantikvarieämbetet. 188 s. ISBN 978-91-7209-533-5.

Boken utgör tillsammans med fem andra temavolymer den avslutande delen av avrapporteringen från de många undersökningar som gjordes 2002 för E4:an i norra Skåne. Närmare bestämt är det en vidarebearbetning av resultaten från två järnframställningsplatser i Örkelljunga. Författaren Bo Strömberg är kunnig och tar med oss på en resa genom tidigare forskning och till omgivande län och regioner. Bland annat har han undersökningen av Järnmöllan i Tvååker i bagaget, en plats som får en stor och möjligen välförtjänt plats. Nordskånsk järnframställning är relativt okänd, vilket kan vara anledningen till att författaren tar ett så grundligt helhetsgrepp.

Författaren tecknar en bild av utvecklingen i det halländsk-skånska järnproduktionsområdet där järnframställning bedrevs i små ugnar lokaliserade till våtmarker och sjöar i skogen med en början i 1100/1200-talen och fram till 1600-talet. Denna bakgrundsteckning utgår från ¹⁴C-dateringar som gjorts i olika sammanhang över hela det halländsk-skånska området. Under 1400-talet vann vattenkraften insteg och man började bygga större ugnar som liknade multtimmerhyttor. Om dessa platser avsevärda produktion vittnar omfattande slagvarp. Begreppet »protoindustri» får känneteckna dessa vattendrivna blästerugnar under tiden 1400–1700. Parallellt fortsatte man använda de mindre ugnarna med handdriven bläster. Denna bild ifrågasätter den gamla auktoriteten inom området, John Nihlén, som menade att det fanns en kronologisk succession där de stora vattendrivna platserna ersatte de mindre skogsbundna platserna.

I nästa översikt sätter författaren in den medeltida halländsk-skånska järnproduktionen i ett större sydiskandinaviskt sammanhang från äldsta den förromerska järnåldern fram till 1600-talet. Under den förromerska järnåldern och äldre romartiden förekommer järnframställning spridd över Danmark, Skåne och Halland. Under den yngre romerska järnåldern uppträder så en otroligt omfattande produktion i västra Jylland medan de svenska landskapen är tomma på järnframställningsplatser. Produktionen upphör se-

dan nästan helt på Jylland vid uppkomsten av det halländsk-skånska järnproduktionsområdet under tidiga medeltiden. Här blir man intresserad på allvar! Men tyvärr lämnas man i osivshet om hur dessa dramatiska förändringar kan tolkas.

Boken har ett rikt kartmaterial tryckt på bronsmetallisk bakgrund. Färgen känns udda och ger inte läsaren någon god uppfattning om landskapets topografi. Kartorna hade vunnit på att återges i mera traditionell färgsättning.

I bokens andra halva redovisas de undersökta järnframställningsplatserna, en äldre vid Bredabäck och en yngre vid Östra Spång. Kortare redovisningar ges av andra tidigare undersökta platser. Framställningen är delad i tre kronologiska faser som är relevanta för norra Skånes järnframställning: kolonisationsfasen under äldre medeltiden, den protoindustriella senmedeltiden och till sist järnbrukens tid under tiden 1500–1700. Bakom järnproduktionens kollaps undersöker senare delen av 1600-talet ser författaren samma orsaker som traditionellt pekats ut, framför allt konkurrensen från Bergslagen. Mer intressant är frågan som ställs om vad som skulle ha hänt med verksamheten om området hade förblivit danskt. Där menar författaren att råvarutillgångarna verkar ha varit på upphällningen och därmed skulle ha blivit en begränsande faktor, men att järnhanteringen sannolikt skulle ha fortsatt framåt i tiden men ändå successivt kommit på defensiva.

Boken avslutas med ett kapitel om järnhanterings kosmologi och habitus. Dessa aspekter berörs på flera ställen tidigare i boken men känns aldrig helgjutet integrerade i framställningen. De är spännande och relevanta teman som kräver sin egen behandling. Lättast vore det nog i artikelform där det finns andra möjligheter att fokusera och att plocka relevanta exempel utan att vara låst till ett geografiskt område. För att det ska bli intressant känns det också viktigt att det teoretiska resonemanget bottenar i empirin och att exempel från undersökningar kopplas till de antropologiska modellerna. Slående i bokens forskningsöversikt är den kompakta dominansen av manliga forskare! Detta urval skall dock inte författaren lastas för, utan det visar forskningsfältets slagsida.

Strävan efter fullständighet gör framställ-

ningen avhandlingsliknande. Avsevärt utrymme ägnas åt beskrivningar av hur man gör järn och av olika ugnstyper. Detta är en intressant redovisning som ger vägledning till en oinitierad läsare. Frågan är väl om en så utförlig redovisning hör hemma i en bok av denna typ. Kanske bottenar det i en osäkerhet om vem läsaren är? Det framgår inte uttryckligen vem boken vänder sig till, varken i förordet eller i baksidestexten. Med tanke på textens tilltal och det mesta i innehållet samt frånvaron av fotografier och illustrationer får man se kollegor och nordiska forskare som målgrupp, möjligen med tillägg av enstaka järnframställningsentusiaster.

Boken har i stället sin styrka i att den utgör en av de sällsynta men ack så efterlängtade tematiska synteserna över uppdragsarkeologiska resultat. Den kan verkligen ge underlag för syntetiserande forskning, för historieskrivning och för vetenskapsjournalistik. I detta fall har Skåne en särställning med ett stort antal projekt som har givit översikter och synteser. Läget i övriga landet är oftast ett helt annat och mycket sämre.

Avslutningsvis vill jag varmt rekommendera boken till alla intresserade och hoppas att vi får se fler sådana synteser från framtidens uppdragsarkeologi.

Eva Skyllberg
Riksantikvarieämbetet
Box 5405
SE-11484 Stockholm
Eva.Skyllberg@raa.se

Hans-Olof Boström, *Helgade rum – kyrkor i Karlstads stift*. Värmlands Museum och Karlstads stift. Karlstad 2009. 170 s. ISBN 978-91-85224-76-0.

Låt mig redan inledningsvis notera att det är en ren fröjd att ta del av innehållet i denna vackra bok. På omslaget välkomnas läsaren av en signifikativt värmländsk vy, Stavnäs vita kyrka som speglar sig i Glafs fjorden, en akvarell av Marie Gauthier. Detta positiva förstahandsintryck befästes när man slår upp pärnarna och hastigt bläddrar genom volymen: ett rikt, välvalt och väl fotograferat bildmaterial, till stor del med för-

fattaren bakom kameran, bilder som kompletteras av en karta, teckningar och sakligt lättavlästa planritningar över de kyrkor som behandlas. Dispositionen och Lars Norrbys layout är klara och överskådliga – inga tillkrånglade märkvärdigheter utan i båda fallen en distinkt fokusering på det sakligt överskådliga. Föredömligt. Och efter en noggrann genomläsning kan samma omdöme tveklöst sägas gälla bokens språkbruk. Detta är utomordentligt tillfredsställande i en tid då åtskilliga skandinaviska konsthistoriker pyntar sina alster med trendiga modefraser som saknar allt informationsvärde. Hans-Olof Boström ansluter däremot till en lång, beprövad och fram till 2000-talets första år exceptionellt fruktbar publiceringstradition.

För snart ett sekel sedan, år 1912, tog Sigurd Curman och Johnny Roosval initiativ till *Sveriges Kyrkor*, en konsthistorisk inventering som under flera decennier kom att fostra landets främsta forskare. Boström kommer inte direkt ur den kretsen, men det är högst påtagligt att han i föreliggande arbete verkat i samma goda tradition. Han är lyckligtvis inte den ende, även om starka krafter för närvarande stävar i annan riktning. Så är t.ex. projektet *Sveriges Kyrkor* i praktiken nu skrinlagt, vilket för det aktuella stiftets del dock icke kan uppfattas som någon alldeles akut katastrof. Regionen har under de senaste generationerna knappast varit högprioriterad – endast ett fåtal kyrkor är behandlade, och sist någonting hände var 1931! Lika illa är det i mer aktuell litteratur.

Det torde vara allom bekant att Dalsland och Värmland under medeltiden fördes in under Skara stift, men den vidare utvecklingen har knappast varit lika välkänd. Författaren inleder därför genom att med säker hand skissera stiftets kyrkohistoriska bakgrund, som rymmer ett antal tilltrasslade gränsdragningsproblem. Turerna var många, men låt oss nöja oss med två årtal. År 1647 fick Karlstad egen biskop, då titulerad superintendent, men 1974 förlorade hans stift sin främsta solitär, den medeltida träkyrkan i Södra Råda, som då återgick till Skarabiskopen. Kanske är det ingen tillfällighet att det var just en värm-länning som ett par decennier senare sörjde för att denna unika klenod lades i aska. Med Södra Råda ute ur bilden återstår idag föga av medelti-

da sakralarkitektur och med den har också valvens och väggarnas målningar gått förlorade. I dessa avseenden har Karlstad stift således föga att erbjuda, men ett stort och intressant material av dopfuntar och träskulptur vittnar ännu om de nu ersatta eller starkt ombyggda medeltidskyrkorna.

Gustav Vasas reformation ledde efter mittens av 1500-talet till ekonomisk tillbakagång, till isolering och provinsialism. Det hade dock det goda med sig att våra kyrkor sällan fick råd att byta ut sina ursprungliga dopfuntar och altarskåp mot mera tidsenliga föremål när modets vindar ute i stora världen blåste i nya riktningar. Därmed har vi bevarat mer medeltida konst än något annat land i världen. Det som ändå skapades under 1600- och 1700-talen har länge uppfattats som så lantligt och naivt att det hittills rönt föga intresse. Inte minst bildmaterialet i *Helgade Rum* ger dock en antydning om att tiden nu borde vara mogen för en omvärdering. Vi har länge förstått uppskatta akademiskt utbildade naivister som X:et och Bror Hjort. Varför har det då varit så svårt att uppskatta den genuina naiviteten hos många av våra provinsiella bildhuggare? Det generösa utrymme Boström ägnar denna förbisedda grupp gör att vi möjligen vägar hoppas på ett uppvaknande. I stiftet finns åtskilliga pärlor, bland vilka jag personligen skulle vilja framhålla altaruppsatsen i Töcksmark, skuren så sent som 1819 av en bonde i grannskapet.

Sekel för sekel lotsas läsaren fram mot 1900-talet, som också det har en del att erbjuda, t.ex. Ivar Tengboms Trefaldighetskyrka i Arvika från århundradets början och Carl-Axel Ackings begravningskapell i Fryksände från dess mitt, två högst beaktansvärda monument, och det finns fler. Personligen kan jag inte göra anspråk på total överblick, men jag har bott i Värmland under många år och har i någon mån sökt bekanta mig med det medeltida materialet. Så långt jag förmått bilda mig en uppfattning om den mångfald och rikedom som Boström haft att ta ställning till förefaller urvalet både representativt och välbalanserat. Det ligger i sakens natur att en annan författare skulle ha lyft fram andra objekt. Här är ingen millimeterobjektivitet möjlig eller ens önskvärd – varje skribent måste få göra sina egna val och Boströms är värda all respekt.

Detta innebär dock ingalunda att boken skul-

le sakna inslag som står över all vidare diskussion. Vilken bok gör det? Låt mig bara ta ett enda exempel: redan i inledningen ställs lösningen av »skilda vetenskapliga problem» i utsikt. Alla med någon kunskap om vad konsthistoriker brukar lägga in i begreppet »vetenskap» måste uppfatta utfästelsen som ett hot snarare än som ett löfte. På den punkten kan jag dock lugna alla läsare – den löpande framställningen belastas i ringa utsträckning av konsthistorikervetenskap och det är oklart vad författaren här lägger in i det begreppet. Möjligen skulle det bland annat kunna vara 1300-talsmadonnan i Trankil som avses. Hon avbildas på s. 30 och blir föremål för någonting som författaren uppenbarligen själv ser som en vetenskaplig analys. Det uppges att skulpturen »ibland» uppfattats som en Mariaframställning. *Ibland* – inte helt orimligt eftersom det rör sig om en traditionell 1300-talsmadonna. Längre söderut finns ett par romanska madonnor som under senmedeltiden omarbetats till den tregenerationsbild som går under beteckningen *Anna själv tredje*. Boström söker kopiera samma omvandlingsnummer men håller sig dess bättre på verbalplanet, där missgreppet knappast är irreparabelt. Ett argument för att den sittande kvinnan ska identifieras som Anna och inte som Maria är att »hon har den gifta kvinnans dok på huvudet». OK, det är en av de minnesregler vi alla lärde oss på grundkursen, men ingen regel utan undantag och just i detta fall är undantagen regel.

Den som tycker att det är alltför mödosamt att söka i tillgänglig litteratur kan nöja sig med att kasta en hastig blick på omslagsbilderna till Aron Andersson 1966, *Medieval Wooden Sculpture in Sweden II* och Carina Jacobsson 1995, *Höggotisk träskulptur i gamla Linköpings stift*, vilka presenterar två Mariaframställningar med exakt samma huvudduk som i Trankil. Den som särar på pärmarna till dessa båda böcker finner strax att samma dräktdetalj var regel för Maria under 1300-talet, ett skede som däremot inte förmår visa fram en enda *Anna själv tredje*. Detta är anledningen till att Boström försöker göra gällande att Trankilsversionen tillkommit under 1400-talet, en övertydligt manipulerad datering i tjänst hos den »vetenskapliga» teoribildningen. Lika tveksamt är hans påstående att den sittande kvinnans

högra knä bär spår efter ett stående Jesusbarn. När jag den 15 juli 1993 besökte kyrkan fanns inte minsta spår som kunde tolkas i den riktningen. Och den som går till vårt lands grundligaste inventering, Willemine Deeleman 1993, *St. Anne in Sweden*, kommer förgäves att leta efter Trankil. Naturligtvis har Boström all rätt i världen att ägna sig åt vad han uppfattar som vetenskap, men frågan är om han i detta fall valt rätt forum. Borde han kanske inte kunnat finna objekt där han sitter inne med mer välunderbyggda kunskaper om det allra närmaste jämförelsematerialet?

Helgade Rum har till uppdrag att presentera det kyrkliga materialet i Karlstads stift. Boken vänder sig rimligtvis till kyrkobesökare och hembygdsentusiaster i Trankil liksom till intressegrupper i stiftets alla andra församlingar. Det kan inte vara rimligt att utsätta denna målgrupp för så illa underbyggda infall. Tveklöst är det så att många äldre uppgifter idag kan göras till föremål för omprövning, och så sker fortlöpande men i andra typer av publikationer och med verklighetsbaserad dokumentation. Behandlingen av 1300-talsmadonnan i Trankil är ett omotiverat och svårbegripligt missgrepp i ett för övrigt vackert, väldisponerat och välskrivet arbete, som förvisso förtjänar all uppskattning.

Lennart Karlsson

Grevgatan 20

SE-114 53 Stockholm

len-art@bilddata.com

Hugget i sten – för evigheten. Red. Kerstin Cassel. Sörmlands museum. Nyköping 2009. 153 s. ISBN 978-91-87794-506.

»Att forma och bygga i sten knyter människor samman i tid och rum», heter det i bokens förord. Hur minne och historia kan manifesteras i sten, från stenålder till nutid, är temat, som behandlas i nio uppsatser av olika författare. Stenen som visuellt material kommer fint till uttryck i bokens suggestiva bilder. I den inledande »Hugget i sten» lyfter bokens redaktör Kerstin Cassel fram stenens mångsidighet och aktualitet parallellt med dess betydelse genom tiderna som historie- och minnesbärande material.

Gunilla Gardelin behandlar i »Medeltidens fascinerande figurvärld» stenkonst från kyrkor i norra Södermanland, och diskuterar bildsymbolik i form av drakar och lejon, liksom avbildningar av människoansikten. Figureerna förekommer ofta vid den symboliskt laddade kyrkportalen, gränsen mellan den materiella och den religiösa världen. Bilderna förmedlar tanke och tro hos medeltidens människor, men Gardelin visar hur problematiskt det är att komma åt den specifika betydelse de en gång haft. Vem föreställer stenansiktena – Kristus, präst, stenmästare? Och hur skall de runstenar som ofta finns inmurade i kyrkorna tolkas – enbart som byggnadsmaterial, eller som aktivt minnes- och historieskapande?

I »Från Berga till Göksten» gör Magnus Källström intressanta nedslag i det runstensrika Södermanland. De äldsta runinskrifterna (kring 500-talet e.Kr.) är mycket korta och innehåller främst namn. Två något senare runstenar (Kärnbo och Vålstad) omnämner rösen. Såväl runsten som röse fungerade som minnesbevarande för avlidna personer. Dock, påpekar Källström, var de inte identiska med själva graven, som kan ha legat på en annan plats. Runt år 1000 börjar ett runstensresande med kristen tematik i Södermanland, och på runstenen vid Aspa nämns Sverige (»Svitjod») för första gången skriftligen. Märkliga är runstenarna med delvis obegriplig inskrift, som Gökstenen. Källström menar att det språkliga budskapet i dessa fall kanske var oväsentligt, och att runorna användes som ett slags dekor på det prestigefyllda monumentet. Man kan också tänka sig att ristarens ytliga kunskap om skriftkulturen gjort att gränsen mellan prestigeladdat uttryck och språkligt budskap kan ha varit flytande – det behöver inte ha varit frågan om antingen-eller.

Under titeln »Jätteberget – en fornborg till folkhemmets försvar» skildrar Ingeborg Svensson den nämnda fornborgens öde. Mitt i den byggde man på 1950-talet en militärbunker insprängd i berget. I början av 2000-talet avvecklades anläggningen, och Sörmlands museum fick i uppdrag att återställa den skadade fornlämningen. Svensson beskriver hur arbetet syftade till att återställa de delar som förstörts, inte att rekonstruera borgen i sin helhet. Man manifes-

terade även minnet av den moderna försvarsanläggningen genom en informationstavla. Man vet inte säkert när fornborgen anlades, eller vilken dess ursprungliga funktion var – befästning, handelsplats, bostad? Säkert är dock att den har återanvänts på olika sätt under lång tid också före 1950-talet, bland annat som bålplats.

Sven-Gunnar Broström bidrar med »Bronsålderns bildvärld knackad i sten». Idag är ungefär tvåtusen platser med hällristningar kända i Södermanland. De flesta av dem har upptäckts så sent som efter 1975 – många av Broström själv. I en text genomsyrad av upptäckandets glädje beskriver han fynden. Den vanligaste hällristningsformen är skålgropar (senare tolkade som »älvkvarnar» av kloka gummor). Bland figurmotiven dominerar skepp och fotsulor. Släbroristningen, som hittades 1984, uppvisar unika bilder, ett slags »ramfigurer», som inte återfunnits någon annanstans. Den avviker också genom sin placering, på en högre höjd över havet, och dateringsteorier har placerat Släbroristningen tidigare än övriga ristningar. Karlbergristningen med 1400 figurer, den största som upptäckts i modern tid i Sverige, hittades på 2000-talet. Broström visar på svårigheten att tolka symboliken i hällristningarnas bildvärld. Tillhör skeppsbilderna en solkult eller en dödsritual? Symboliserar fotsulorna närvaron av någon, gudom eller människa? Beträffande tolkningen av Släbroristningarna föreslår Broström att »ramarna» avbildar mantelklädda människor.

Patrik Gustafsson belyser i »Kristallen den fina» något av ett paradigmskifte. Södermanlands historia kom relativt nyligen att »åldras» mer än tretusen år, eftersom arkeologerna såg med nya ögon på ett dittills förbisetat stenmaterial, nämligen kvarts. Fokus hade tidigare legat på flinta, som är ovanlig i Södermanland. Men mot slutet av 1970-talet började man få upp ögonen för kvarts som material för stenåldersredskap, då många boplatser undersöktes. De kvartsavslag man fann vid boplatserna visade sig vara avsiktligt och medvetet skapade. Också mycket små kvartssplinter bär spår av aktiv användning, till knivar, skrapor, hyvlar och sågar. Gustafsson beskriver utförligt och pedagogiskt kvarts som material och de tekniker med vilka den bearbetats.

Historien om en av Sveriges största marmor-

industrier, Gropptorp, framställs av Eva Fransson i »Minnen av sörmländsk marmorindustri». Man har brutit marmor i Södermanland sedan 1600-talet. Gropptorps marmorindustri skapades i mitten av 1800-talet och var aktiv i över hundra år. Marmor användes under 1900-talet i en mängd byggnadsdetaljer, liksom i föremål som mortlar, urnor och askfat. Marmor från Gropptorp finns bland annat i Göteborgs konserthus och i Sjöhistoriska museet i Stockholm. Den sörmländska marmorn har dock dålig beständighet mot väder och vind, och gravstenar av sådan sten vittrar och vitnar. Fransson skildrar också hur lämningarna av stenbrott och kringbyggnader idag formar ett slags monument: spåren i landskapet finns kvar, liksom stenprodukterna som spritts långt från sin ursprungsplats.

Kerstin Cassel reflekterar tankeväckande i »Till minne av...» över gravstenar: hur deras bruk, utseende och symboler skiftat genom tiderna, och hur olika gravskick har avlöst varandra. En gravinskrift har inte alltid varit nödvändig, och om texten nöts bort står stenen kvar som ett konkret och evigt minnesmärke över den gravlagde. Cassel lyfter fram hur tradition och kontinuitet alltid har varit av vikt vid dödsfall, liksom identifikation och tillhörighet. Hon beskriver hur det ofrånkomligt uppstår en speciell stämning vid gravplatser, en stämning som kan upplevas såväl på ett gravfält från järnåldern som på en nutida kyrkogård, kanske framför allt genom det intryck de resta stenarna gör.

Hans Bolin diskuterar i »Sten på sten – en värld för de döda» stensättningar och rösen på Gullängsberget. I Södermanland finns hundratals bronsåldersrösen, oftast placerade i anslutning till fjärdar och kustmiljöer. Ibland finns krameringsrester i dem, och vissa rösen bär spår av ett bruk över tid. Rösena har tolkats på skilda sätt: territoriemarkering, orienteringspunkter, gravplatser för hövdingar? Bolin visar på det problematiska i att djupare kunskap om bronsålderns bosättningar saknas – i stället har man riktat in sig på studier av gravarnas utbredning, och antar vanligen att de ligger i anslutning till boplatser. Bolin menar att andra perspektiv bör diskuteras i frågan om rösenas placering, framför allt kopplingen mellan rösen och vatten och dess roll i bronsålderns föreställningsvärld. Rösen skall

inte förstås som avslutade gravmonument för enskilda personer, utan snarare som föremål för ett långvarigt bruk. Kanske har de utgjort en rituell kontaktpunkt för förbindelse med högre makter.

»Det som huggits i sten blir framtidens historia» – sten framställs i denna intressanta och läsvärda volym som något oförgängligt, oföränderligt och evigt, men samtidigt ständigt format, hugget och bearbetat av människan. Stenens ursprungliga, naturliga uttryck i förening med mänsklig påverkan tycks vara något som gör starkt intryck på oss, då som nu. Stenen kan också vara laddad med budskap – men den återkommande frågan blir: hur kan vi ta emot och förstå detta? Både stenen och det budskap den bär på kan vittra och falla i glömska. Stenens historia kan formas om beroende på vem som betraktar den och med vilka ögon. Stenen bevarar bilder och texter åt oss, men bara ett utsnitt av hela den bild- och skriftvärld som en gång fanns. Stenmonumenten är både beständiga och dynamiska – rösen, runstenar och skålgropar, och till och med fornborgen Jätteberget, har återanvänts med utgångspunkt i nya behov och funktioner. Materialet som presenteras i boken lockar desto mer eftersom så mycket ännu är, och kanske kommer att förbli, svårtolkat.

Anna Holst Blennow

Inst. för språk och litteraturer
Göteborgs universitet
SE-405 30 Göteborg
anna.blennow@class.gu.se

Mogens Bo Henriksen, *Brudager Mark – en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn*. Fynske jernaldergrave 6. Fynske Studier 22. Odense Bys Museer 2009. 844 s. ISBN 978-87-87345-27-9.

Den fynske øgruppe er en af de mest velundersøgte og velpublicerede regioner indenfor det nuværende danske område. Erling Albrechtsens monografiserie *Fynske jernaldergrave* fra 1954–1973 blev på smukkeste vis suppleret af Odense Bys Museers katalog *Fynske jernalderboplads* i to bind fra 2001. Senest udkom Mogens Bo Henrik-

sens nye monografi i to bind om gravpladsen Brudager Mark på Sydøstfyn. Denne monografi følger op og reviderer de fynske jernaldergrave og er obligatorisk for enhver, der har interesse for romersk jernalder i Nordeuropa.

Lad det være sagt med det samme: denne anmelder har nydt læsningen af dette digre værk til fulde. Det skyldes også den grundige fremlæggelse af gravformer og genstande, men især faktum, at forfatteren dels har en klar metodisk basis, dels at han hele tiden bruger og perspektiverer resultaterne af analyserne til at antyde større sammenhænge, fremhæve kildekritiske aspekter og stille nye, fremadrettede spørgsmål til materialet eller tolkningerne deraf. Samtidig har forfatteren fat i den nyeste forskning, ligesom naturvidenskabelige analyser (metallurgi, keramikanalyse, makrofossiler og vedbestemmelser) indgår som en integreret del af publikationen. Man må håbe, at værket bliver indleveret til bedømmelse som ph.d. afhandling, så forfatteren får anerkendelse ikke blot for det store arbejde, men især for sin tilgang til materialet og de mange tankevækkende resultater og perspektiver, som værket indeholder.

Gravpladsen Brudager Mark med sine 168 grave fra perioden 1.–5. årh. e.Kr. – eller små 350 år – er udgravet af forfatteren i årene 1988–94 og forskellige problemstillinger og delresultater er allerede fremlagt i en række små artikler gennem de senere år. Publikationen består af to bind: et tekstbind og et grundigt katalog over gravene og genstandsmaterialet. Bind 1 er opdelt i syv kapitler. Kapitel 1 begynder med et resumé, som fortæller, hvad læseren kan forvente af resten af bindet. Derudover omfatter indledningen en overordnet forskningshistorie for Gudme-området samt de nødvendige afgrænsninger af publikationen, forfatterens valg af kronologisystemer m.v. Der er dog visse problemer med at anvende Albrechtsens fynske faseinddeling, da denne ikke kan korreleres tilfredsstillende med Ulla Lund Hansens inddeling, som også anvendes. Ydermere benyttes betegnelserne fase A1–3 for den førromerske jernalder, hvor man traditionelt i Danmark anvender Beckers i øvrigt også problematiske faser I–III. Denne anmelders eneste anke mod publikationen kunne være løst med en opstramning og præcisering af kronologien.

Kapitel 2 beskriver selve udgravningen, dens metode samt vigtige kildekritiske betragtninger om formationsprocesserne, dvs. hvilke faktorer før, under og efter gravlæggelsen samt den arkæologiske udgravning, der har betydning for vores tolkningsgrundlag. I 3. kapitel er vi kommet endnu et lag dybere og her beskrives gravpladsen selv, dens placering i landskabet, de forskellige gravtyper mv. Hele tiden sættes dette i et større perspektiv, og læseren har på nuværende tidspunkt et godt overblik f.eks. over Fyns øvrige gravpladsers placering topografisk, i forhold til bopladser eller vejforløb mv. Der er også plads til en af forfatterens yndede emner: ligbrændings-skikken, dens udførelse i jernalderen og de tolkningsproblemer, som denne gravskik medfører.

Et af de mest tankevækkende kapitler (kapitel 4) omhandler forskellige begravelsesritualer, herunder gravskik og -form, håndtering af gravgods og ligrester mv. En vigtig diskussion er her, hvorvidt jordfæste- og brandgravskikken skal ses som forskellige etniske eller kulturelle gruppers forskellige ritualer. Konsekvensen af dette er, at bi-rituelle gravpladser i så fald vil afspejle to vidt forskellige religiøse, etniske eller kulturelle grupper indenfor samme lokalområde – til tider indenfor samme landsby eller familie. Forfatteren mener snarere, at andre elementer, så som mode, personlig præferencer og slægtstraditioner, spiller ind her. Dette kan også forklare de mange forskellige typer brandgrave. Modsat dette synspunkt omtaler forfatteren dog også afdødes proveniens og foreslår, at de fynske kvinder, der i fase C2 og C3 begravnes efter sjællandsk tradition, oprindeligt stammer fra Sjælland og altså tilhører en anden rituel tradition. Andre muligheder bør dog også afsøges. De kunne være kommet til Fyn med det formål at overvåge handelsforbindelser, alliancer mv. Eller fordi nogle sjællandske storfamilier eller fyrsteslægter simpelthen flytter til Fyn i slutningen af yngre romersk jernalder? (Det ene udelukker dog ikke det andet, ligesom der er mange alternative tolkninger). Men er det ikke på tide, at vi i dansk arkæologi åbner for en mere nuanceret kvinde-rolle, og ikke blot den passive bort-exogamerede kvinde? Hvorfor er det i øvrigt altid kvinder, som tolkes som exogamerede? Mon ikke både mænd og kvinder har haft både underordnede og mere passive og over-

ordnede og mere aktive roller at udfylde i jernaldersamfundet?

Et andet vigtigt tema er påvisningen af deponeringer af bl.a. våben uden for gravene. Fænomenet kendes fra en stor del af Nordeuropa, men oftest er våben udenfor gravene opført som løsfund og derefter ikke yderligere omtalt. Veludgravede og veldokumenterede gravpladser med ofre eller deponeringer uden for gravene tvinger os til at tage disse op til revision. Mange løsfund eller *Waffenlager* må være deciderede våbenofferfund. I virkeligheden skyldes problemerne, at vi arkæologer for overskuelighedens skyld arbejder med skarpe grænser mellem gravfund, offerfund, løsfund og bopladsfund. Denne skelnen er udtryk for vores begrænsninger og næppe de forhistoriske samfunds virkelighed.

Det ville være for omfattende at gennemgå den store og grundige materialefremlæggelse i kapitel 5. Her viser forfatteren et indgående kendskab til både materiale og til gammel og ny litteratur på området. Man kan være uenig i detaljer: f.eks. viser det enæggede sværd fra grav DY ikke, at Biborski's type D og Vimose-sværdene har en »forankring i et regionalt miljø«. De små forsikkele i grebets form og dimensioner samt ornamentikkens udformning er udslagsgivende her. Det er dog kun detaljer, og der er ingen tvivl om, at kapitel 5 og de mange lister, der hører til kapitlet, vil gøre publikationen særdeles anvendt i mange år frem.

Kapitel 6 er bogens korteste og her undersøges gravpladsens struktur. Der bliver også plads til at genoptage den særdeles relevante diskussion om manglen på grave i ældre germansk jernalder. Materialet er forøget kraftigt siden Albrechtsen tog hul på diskussionen for over 30 år siden, men på trods af omdateringer af visse grave fra yngre romersk jernalder er forskellen i antal grave i henholdsvis yngre romersk og ældre germansk jernalder stadig påfaldende.

Forfatterens stadige perspektivering af Brudager-gravpladsen føres til ende i kapitel 7, hvor nye problemstillinger introduceres og diskuteres på grundlag af Brudager specifikt og materialet på Fyn generelt. Der er mange vigtige analyser og konklusioner, som ikke kan omtales her. En af de vigtigste og eviggyldige diskussioner er, hvordan social status udtrykkes, og hvor meget kan vi kan

eftervise på grundlag af det arkæologiske materiale. I bund og grund handler dette om *pars pro toto* i begrebets bredeste betydning. For forfatteren fremhæver gennem hele publikationen de ceremonier eller de genstande, som ikke er til stede. Ceremonier inden gravlæggelsen, markeringer af gravsted på eller udenfor gravpladsen, bevidst fragmentering af genstande samt genstande der symboliserer afdødes eller slægtens håndværk eller status er de vigtigste elementer i diskussionen. Specielt døde-ceremonierne må siges at være arkæologernes akilleshæl. I sagens natur kan vi kun sjældent påvise enkelte af de ritualer, som kulminerer (men ikke nødvendigvis afsluttes) med gravlæggelsen: istandgørelse af den døde, valg og sortering af udstyr, ofringer på helligsteder eller på selve gravpladsen osv. I den forbindelse er Peter Hambro Mikkelsens og Thomas Bartolins vedbestemmelser (i kapitel 5) særdeles relevante. Det var nemlig ikke ligegyldigt, hvilket brænde, der anvendtes til elitens ligbål. Udvalgelsen af brændet kan altså også være en del af døderitualerne. Alle disse – for arkæologen oftest usynlige hændelser – hører med til at tegne den afdødes position i det jernaldersamfund, som vi så gerne vil belyse. I den forbindelse vil netop erkendelsen af, at f.eks. offer- og gravfund er to sider af samme sag åbne for nytænkning og nytolkninger af det arkæologiske materiale. Med publikationen af Brudager Mark er arbejdet skudt i gang, og nu må vi andre trække i arbejdstøjet og leve op til forfatterens høje standard og store viden om både materiale og teori.

Xenia Pauli Jensen

Nationalmuseet

Frederiksholms kanal 12

DK-1220 København K

xenia.pauli.jensen@natmus.dk

Peter Rowley-Conwy, *From Genesis to Prehistory. The Archaeological Three Age System and its Contested Reception in Denmark, Britain, and Ireland*. Oxford 2007. 379 s. ISBN 978-0-19-922774-7.

Denna bok är en vetenskapshistorisk resa genom tid och rum. Den börjar med hur treperiodssystemet konstruerades under tidiga 1800-talet i Syd-

skandinavien. Därefter analyserar Peter Rowley-Conwy hur systemet togs emot i England, Skottland och Irland. Det är en skickligt genomförd analys av hur en grundläggande vetenskaplig idé föddes och spreds.

Första kapitlet behandlar hur treperiodssystemet konstruerades, främst av dansken Christian Jürgensen Thomsen. Rowley-Conwy menar att Thomsen var beroende av skriftliga källor. Detta beroende bröts först runt 1840 då Sven Nilsson, Japetus Steenstrup och Jens Jacob Worsaae breddade systemet och grundade det i arkeologiskt material. Först då stod systemet på egna ben. Rowley-Conwy menar att forntida kronologier vid denna tid konstruerades på något av tre sätt: 1. treperiodssystemet, 2. litterära system, 3. »etnologiska» system, det vill säga en kombination av främst lingvistik och skallmätning. Dessa perspektiv kontrasterar han skarpt mot varandra. Om man läser till exempel Sven Nilsson är det dock uppenbart att perspektiven blandades utan några större problem. Jag blir också som gammal lundensare litet besviken då författaren utelämnat Magnus Bruzelius konstruktion av en på arkeologiska fynd byggd stenålder. Den var en förutsättning för treperiodssystemet. Bruzelius föregrep även Nilssons komparativa metod med tjugo år. Kapitlet om Skandinavien tillför inte mycket utöver det som står i de flesta handböcker om arkeologins historia.

Det är nu det spännande börjar. Vi förflyttas i de följande kapitlen i tur och ordning till England, Skottland, Irland och därefter tillbaka till England. Treperiodssystemet är ett universellt system för människans utveckling. Det togs emot på ett helt annat än universellt sätt. Engelsmännen ansåg att de var nykomna invandrare. Därför hade de inget behov att studera forntiden, tiden som föregick romarnas ankomst. Den omfattade dessutom bara några generationer, trodde man. England beboddes då av kelter och andra lågtstående folk som inte var värda att studera. Man använde framför allt kraniologi för att etablera kronologier. Först framåt 1880 blev treperiodssystemet accepterat fullt ut. Det berodde mest på utvecklingen utanför arkeologin. Darwins utvecklingslära, samt fynd inom geologi och paleontologi satte tryck på arkeologin utifrån. Det var andra discipliner som behövde treperiods-

temet för att få sina teorier att gå ihop, inte arkeologerna.

I Skottland accepterades treperiodssystemet direkt. Till skillnad från England saknades skriftliga källor om Skottlands tidiga historia. En äldre forntid modellerad på treperiodssystemet fyllde ett tomrum och gav en referensram åt fornlämningar och fornfynd. Författaren visar att det fanns äldre förbindelser och personliga kontakter mellan Skottland och Skandinavien som gjorde att man delade viktigt tankegod. Detta gjorde det lättare att acceptera treperiodssystemet.

På Irland accepterades treperiodssystemet inte alls. Där hade man gott om historiska källor, legender och en föreställning om att irländarna invandrat från Orienten, kanske ända från Indien. Denna gamla idé var ett sätt att hävda ett separat förflutet från engelsmännen. De irländska tankarna har intressanta likheter med hur man långt in i sen tid såg på Sverige och svearna. Dessa skulle också ha invandrat från Orienten, Troja eller Svartahavsområdet. På Irland fanns det ingen plats för treperiodssystemet. Att man slutligen anammade det berodde på att en ny och till stor del icke-akademisk generation antikvarier bevisade systemets bärkraft.

Rowley-Conwys redogörelse är full med knorror, spännande och spektakulära episoder ur arkeologins historia som han skickligt analyserar och hittar den röda tråden i. Boken väcker många tankar och det finns mycket kvar att reda ut om treperiodssystemets förhistoria och historia. Man kan till exempel ha åsikter om Thomsens rötter i en äldre tradition som baserade kronologi på skriftliga källor. Rowley-Conwy framhåller den danske 1700-talshistorikern Peter Fredrik Suhm. Dennes kronologi var ett av många äldre system man refererade till. Under romantiken i början av 1800-talet sågs emellertid kronologiska studier som mindre angelägna. Istället för kronologi var det forntidens »essens» man såg som viktig att klarlägga. Få antikvarier arbetade med kronologiska frågeställningar. Ytliga förändringar i fornsaksmaterialet sågs som mindre viktiga jämfört med hur Anden uppenbarade sig i forntiden och historien. Thomsen lade fram sitt system delvis i ett kronologiskt vakuum.

Rowley-Conwys framställning är oftast personfixerad. Han använder enskilda forskare för

att ge berättelsen liv och visa på strukturella förändringar. Detta är förmodligen ett bra sätt att skriva arkeologins 1800-talshistoria på. Antikvarierna var få. Individuella insatser hade därför stor betydelse. Många av de inblandade var dessutom starka personligheter med excentriska tankar som gör berättelsen läsvärd. Författaren framhåller till exempel betydelsen av Worsaaes resa i mitten av 1800-talet till London, Skottland och Irland. Rowley-Conwy menar att dansken fick mycket stor betydelse för spridningen av treperiodssystemet. Man ska komma ihåg att det fanns språkbarriärer mellan Skandinavien och Storbritannien. Böcker översattes sällan och ofta långt efter det att de publicerats på originalspråket. Personliga möten, uppläsningar av uppsatser och föredrag i lärda sällskap var därför viktiga sätt att sprida forskningsresultat. Andra resenärer, som kan ha spelat minst lika stor roll som Worsaae, utelämnar Rowley-Conwy dock. Bland annat besökte Sven Nilsson åren runt 1840 London vid två tillfällen. Han var då som djupast involverad i författandet av *Den Skandinaviska Nordens ur-invånare*. I London studerade han både privata samlingar och dem på British Museum. Eftersom det saknas en vetenskaplig biografi om Nilsson är dessa resor dåligt utredda. Nilsson träffade säkert ledande engelska forskare och utbytte åsikter. I *Ur-invånare* använde Nilsson kranologi som sitt huvudargument för en stenålder befolkad av lappar. Kranologin var stark i London. Kanske skedde ömsesidig påverkan. Gick influenser inte bara från Skandinavien till Storbritannien, utan även i motsatt riktning då tankar om forntiden formades?

Jag är kritisk mot en del språkliga egenheter. Rowley-Conwy skriver genomgående *Denmark* och *Danish*, Danmark och dansk, då han snarast avser skandinavisk fornforskning. Han kan i nästa mening till exempel anföra Sven Nilsson eller Bror Emil Hildebrand. Eftersom han är noga med att hålla isär England, Skottland och Irland, som vi svenskar ibland slarvigt för samman, eller ännu värre bara kallar »England», borde han ha varit lika konsekvent med Skandinavien. Bytt *Danish* mot *Scandinavian*, eller analyserat de skillnader som fanns mellan arkeologin i Sydkandinavien (Danmark+Lund) och Mälardalen. Dessa var lika stora som dem inom de brittiska öarna.

Kanske är detta perspektiv det som en svensk läsare saknar mest. Efter konstruktionen av treperiodssystemet överger Rowley-Conwy Skandinavien med motiveringen att systemet snabbt vann acceptans. Det gjorde det förmodligen, men med den starka litterära traditionen, baserad på isländska sagor och göticism, kombinerades systemet i svensk kompromissanda med existerande sätt att se på forntiden. Långt in på 1900-talet debatterade professorer vilka av Snorres kungar som låg begravda i vilka storhögar, samtidigt som de accepterade treperiodssystemet.

En annan detalj är att författaren ibland använder ett militäriskt och närmast puerilt språk då han beskriver vetenskapliga förändringar. Det är plötsligt inte individer utan idéer som drabbar samman: »This marked the point at which the Three Age System went over onto the attack. [...] Once this structure was in place, the Three Age System was able to become an aggressive predator. [...]» Där jag sitter i Universitetsbiblioteket känns krig avlägsna. Ett lugnare, mer reflekterande språkbruk hade känts mer på sin plats.

Boken är en värdefull och spännande vetenskapshistorisk skildring. Den visar hur svårt det var för idéer vi idag tycker är självklara att vinna genomslag. Perspektivet med de fyra geografiska områdena och hur olika treperiodssystemet bemöttes är ett lyckat grepp. Beroende på akademiska traditioner och historiska förutsättningar visar studien att grundläggande vetenskapliga teorier kan tas emot på högst olika sätt. Boken är värdefull läsning för arkeologer som är intresserade av sitt ämnes historia och särskilt av hur grunden för den moderna arkeologin lades på 1800-talet. Därtill för idé- och vetenskapshistoriker som söker exempel på hur en vetenskaplig idé möter motstånd eller vinner genomslag.

Påvel Nicklasson

Silvergården 7B

SE-261 43 Landskrona

pavelnicklasson@bahnhof.se

Bengt Råsled, *Västra Götaland. Landet söder om Väneren. Inhemsk och skandinavisk forntida samhällsutveckling*. Historieforum Västra Götaland. Skara 2009. 97 s. ISBN 978-91-974119-8-1.

Bengt Råsled, *Götland. Språkområdet Götland och dess forntida »internationella relationer»*. Historieforum Västra Götaland. Skara 2008. 105 s. ISBN 978-91-974119-7-4.

Det är mycket som avhandlas i boken *Västra Götaland. Landet söder om Väneren*. Syftet är att beskriva västra Götalands forntida samhällsutveckling. Bengt Råsled vill bl.a. bevisa att det mytiska landskapet i Snorres Edda är beläget kring västgötaberget Halle- och Hunneberg samt området kring Trollhättefallen. Tanken är spännande, men naturligtvis svår att leda i bevis. Jag önskar att Råsled i detta sammanhang, för att stärka sin hypotes, kunde ha presenterat hur platsnamnjämförelserna står sig i jämförande studier av andra områden. I ett annat avsnitt hävdar Råsled att Kinnekulle-Skälvum är Norges forntida vagg. Skriftliga fornnordiska och fornengelska källor visar på kontakter mellan götar och norska makthavare menar Råsled, samt att flera av de äldsta kända norska kungarna härstammade från västsvenskt område. Kopplingen till Norge är i ett västsvenskt perspektiv intressant. Jag hoppas att Råsled vill fördjupa sig ytterligare i de norsksvenska kontakterna för att se vilket innehåll dessa hade.

Skälvum betyder enligt Råsled »skilfingarnas hem». Skilfingarna är bl.a. det folk som Beowulfs folk strider mot i det fornengelska kvädet. Skilfingarna har annars förknippats med svearnas gamla kungaätt. Återigen behöver slutsatsen underbyggas ytterligare för att bli trovärdig. T.ex. skulle jag vilja ha en redogörelse för vilka andra förbindelser som fanns mellan de skandinaviska ledande släkterna vid den aktuella tiden. Att endast följa en tråd kan i princip leda till vilka slutsatser som helst.

Kapitlet »Makt- och samhällsutveckling i VästerGötland» och särskilt diskussionen kring fossila åkrar kopplade till en Friggkult är för mig helt obegripligt. Jag förstår inte syftet med kapitlet över huvud taget. Det finns heller ingen koppling mellan kapitlets titel och dess innehåll. Upp-

räkningen av frälseätter med Västergötland som ursprung är också märklig. Det är välkänt att frälset var starkt i Västergötland under medeltiden. Det Råsled i stället för att rabbla släktnamn borde fundera över är vad detta betyder i hans argumentation och i den historiska bild han vill leverera. Till sist presenterar Råsled i stolpform fyra västgötska embryon till det som kommer att bli Sverige. Det räcker inte att så kortfattat redogöra för så stora forskningsfält som Råsleds embryon utgör.

I Råsleds nästa bok hoppas jag att ämnet är mycket mera begränsat och att han skalar av texten till det som har med bokens syfte att göra. Det finns då en rimlig chans för en genomarbetad diskussion där läsaren inte utestängs från tankegångarna, utan har möjlighet att förstå argumentationen och hänvisningarna till det källmaterial som presenteras. För att kunna bedöma bärkraften i Råsleds argumentation önskar jag att han inte endast med korta omnämmanden avfärdat andra tänkbara scenarion för de historiska eller mytiska platser och händelser han diskuterar.

I *Götland. Språkområdet Götland och dess forntida »internationella relationer»* vill Råsled belysa de nämnda relationerna utifrån tio frågor. Jag undrar vad han i denna bok egentligen avser att studera. Så som han använder sig av begreppet »internationella relationer» i boken är det snarare sammanträffanden där liknande företeelser finns på två olika platser som avses. Ibland är det dock relationer eller kontakter mellan människor som diskuteras. Återkommande i boken lyfter Råsled fram enstaka föremål eller föremåls-kategorier som bevis för olika unika internationella relationer, utan att se dem i ett sammanhang. Jag är tämligen övertygad om att vidgade studier kraftigt skulle reducera antalet unika internationella relationer hos Råsled.

Ett av bokens kapitel behandlar de kungliga begravningarna i Sutton Hoo och här bjuder Råsled på intressant läsning. Den kungaätt som begravt sina döda i Sutton Hoos gravhögar kan vara de östangliska wuffingarna. Den förste av denna ätt som styrde över anglerna var enligt tidiga skriftliga källor en viss Wehha, vilken eventuellt kan ha varit en geat precis som sin sagokollega Beowulf. Här finns i så fall en relation mellan Götaland och sydöstra England.

Kapitel 6 handlar om liljestenar, ett material som jag själv ägnat flera års forskning åt och som jag bl.a. behandlat i en licentiatavhandling. Råsled menar att liljestenarna representerar en unik götisk relation med Bysans. Detta antagande bygger han, tillsammans med några andra, på att stenarnas ornamentmotiv också förekommer inom det bysantinska området. Om man emellertid ger ser tid att studera konsten över hela Europa, och inte endast i de östra delarna, finner man snart att motiven på liljestenarna förekommer spridda i större delen av Europa. De är all-europeiska. I och med att vi vet att kulturkontakter förekommit mellan nordbor och människor så väl väster-, söder- som österut går det inte att säga att kontakterna med just Bysans resulterade i tillverkningen av liljestenarna.

Epilogen behandlar tranan, vilken i flera tusental varje vår kommer till Hornborgarsjön i sin flytt norrut. Då tranorna vintertid flyger söderut till västra medelhavsområdet ser Råsled en »relation» mellan de båda områdena. Frågan är vad en sådan relation har att göra i en bok som behandlar kontakter mellan människor i förhistorisk och äldre historisk tid. Att Råsled sedan menar att det var tranan som sannolikt ledde människorna från kontinenten norrut till vårt område efter att inlandsisen dragit sig tillbaka är rena spekulationer. Om man vill ägna sig åt migrationsfrågor finns idag bl.a. DNA-forskning som utgör en mycket bättre grund för en sådan diskussion.

En ordentlig språkgranskning hade varit på sin plats i båda böckerna då formaliafelen är otaliga. Råsleds största brist är dock att han i sin bevisföring och i sina tolkningar är så ensidig. Hans positionering i böckernas inledningar som en förkämpe för att lyfta fram Västergötlands historia i kölvattnet av vaggodebatten på 1980-talet lyser igenom hela framställningen. Jag tycker det är beklämmande att Råsled och andra i Västgötaskolans efterdyningar framhäver sitt områdes förhistoria och historia med en sådan bitter ton. För att framhäva det egna områdets historia behöver man inte förringa andra områdens.

Ett annat problem med de båda böckerna är att Råsled inte lever upp till den metod han säger sig följa. I sitt metodavsnitt lyfter han fram kontexterna. Han menar att det för tolkningarna är viktigt att se till olika samhällseliga sammanhang,

så som omgivning, kultur, historia och framtidsintentioner. Av dessa sammanhang får man dock mycket lite i Råsleds böcker, vilket är en naturlig konsekvens av att många olika epoker och helt skilda materialkategorier avhandlas på så litet utrymme. Trots att många verkliga och uppiktade personer diskuteras i böckerna är människorna frånvarande i texten. I sitt metodavsnitt nämner Råsled att det som studeras bör ses med »dåtidsmänniskans hela tanke- och aktivitetsförmåga». Jag finner mycket lite av hur olika människors eller kollektivs tanke- och aktivitetsförmågor kan ha sett ut under de berörda perioderna, vilka intentioner de haft med att framställa de material Råsled diskuterar och vilken innebörd och betydelse dessa kan ha haft på sin tid.

Av de båda böckerna tycker jag att den från 2008 är den mest genomarbetade. Här är det lättare att följa med i resonemanget och texten är mer diskuterande än den senare boken som i stället präglas av citat och referat. Jag har här genomgående varit kritisk till Råsleds metod i framställning av text och hans sätt att dra slutsatser. Men det värdefulla med böckerna är att Råsleds starka intresse för förhistorien och den äldre historien när läsaren och att textinnehållet stundtals är riktigt intressant. Ensidigheten i framställningen är som påpekades ovan emellertid en stor brist som gör att trovärdigheten i det som presenteras blir låg. Ändock tror jag att Råsled på några punkter är och nosar på något mycket intressant med en verklig historisk bakgrund. Dessa är det definitivt värt att arbeta vidare med.

Annelie Nitenberg

Vänermuseet

Framnäsvägen 2

SE-531 54 Lidköping

annelie.nitenberg@lidkoping.se

Fokus Vreta kloster. 17 nya rön om Sveriges äldsta kloster. Red. Göran Tagesson, Elisabet Regner, Birgitta Alinder & Lars Ladell. Statens historiska museum & Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2010. 388 s. ISBN 978-91-89176-39-3.

De senare årens renässans för klosterarkeologin och för studier av det medeltida Östergötland möts i

denna mångvetenskapliga antologi. Artiklarna bygger på två seminarier anordnade 2007 och 2008 av Riksantikvarieämbetet, Föreningen Klosterliv i Vreta och Historiska museet i Stockholm.

Forskningen kring Vreta tog sitt första större steg med undersökningar på 1910- och 20-talen, där resultaten presenterades 1935 av Sigurd Curman och Erik Lundberg i serien *Sveriges kyrkor*. Ett andra avgörande steg var Nils Ahnlunds nytolkning av Vretas äldsta historia i *Historisk tidskrift* 1945, där han visade att klostret grundlagts redan omkring 1100 av kung Inge den äldre och drottning Helena. Ett tredje steg har följt efter undersökningarna på 2000-talet, då en märklig anläggning med dubbla trappor ner till en vattenkanal återupptäcktes.

Antologin är lättläst, väl illustrerad och väl redigerad, med 18 artiklar av 17 författare fördelade över tre temasektioner. Först har två av redaktörerna, Elisabet Regner och Göran Tagesson, skrivit en kort introduktion, som följs av Tore Nybergs kommenterade sammanfattning eller syntes av alla artiklarna. Därefter följer ett tema med rubriken »Före nunnorna» med nio artiklar: om det tidiga klostret av Bertil Nilsson; tidigkristna gravmonument av Cecilia Ljung; en (o)möjlig dopanläggning av Göran Tagesson; gravkapellet gravar av Markus Lindberg; kyrkoarkitekturen av Gunnar Redelius; stensbrytning av Gunilla Gardelin; godsbeståndet av Alf Ericsson; Vretas donatorslängd och årsbok av Christian Lovén; släktrationer och härskarideologi av Lars Hermanson. Sedan följer temat »Nunnornas tid» med sju artiklar: om nunneklostret av Brian Patrick McGuire; ett gåvoperspektiv av Catharina Andersson; klosterträdgårdar av Karin Lindeblad; mynt och monetarisering av Frédéric Elfver; klostrets materiella kultur av Elisabet Regner; läkekonst och medicinska föremål av Johanna Bergqvist; samt om reformationen av Martin Berntson. Avslutningsvis presenteras antologins författare, men inte alla dess redaktörer.

Seminariearrangörerna och redaktörerna kan gratuleras till att de har samlat ett stort antal kunniga forskare som diskuterar en central plats i medeltidens Sverige. Således representerar författarna disciplinerna förhistorisk arkeologi, historia, historisk arkeologi, agrarhistoria, konsvetenskap, numismatik, religionsvetenskap och

kristendomens historia. Till innehållet sträcker sig artiklarna från behövliga omtolkningar av byggnadslämningar, gravar och fynd över skarp-sinniga analyser av kyrkans och klostrets tillkomst, betydelse, funktion och gradvisa upplösning till perspektivrika genusstudier av donationer och nunnor. Antologin presenterar den aktuella forskningen kring Vreta och kan fungera som ett avstamp för fortsatta studier, så som det är tänkt.

Fokus ligger på Vreta kloster, men titeln kunde också vara »Utgångspunkt Vreta kloster» för många av artiklarna använder klostret som just en utgångspunkt för att diskutera mera allmänna frågor kring t.ex. Sveriges historia, klosterväsendet, begreppet »bol», trädgårdar, monetarisering och läkekonst. Vidare, huruvida Vreta faktiskt är Sveriges äldsta kloster, som titeln hävdar, beror på vad som menas med ordet »kloster»; troligen finns något slags nunnekonvent vid Vreta omkring 1100, men som etablerat (cistercienser)kloster är det mycket yngre.

Mest tankeväckande är antologin i de fall artiklarna avslöjar oenigheter om tolkningen, och de är många. Var det tidigaste Vreta en biskopskyrka och/eller klosterkyrka? Var det från början bebott av nunnor, munkar eller kanske både och? Av benediktiner eller cistercienser? Är gravkapellet äldre eller yngre än kyrkan? Och hur fungerade den märkliga vattenkanalen och trappanläggningen?

Nu kommenterar Tore Nyberg artiklarna i inledningen och ger sin egen version eller värdering i det som kallas en syntes. Bättre hade det kanske varit om Nyberg hade skrivit en artikel som alla andra, och sedan kunde redaktörerna i en avslutande artikel ha framhävt oenigheterna som utgångspunkter för den fortsatta forskningen.

Gunnar Redelius redogörelse för kyrkans och klostrets byggnadshistoria förefaller mig paradoxalt nog både kategorisk och oklar. Han berättar hur det var, men argument saknas i texten för varför t.ex. kyrkan inte var en basilika eller hade torn (s. 140), och varför en hypotetisk träkyrka skulle ha varit en sockenkyrka (s. 151). I resonemangen om kronologin blandas antaganden baserade på tolkningar av politiska händelser med byggnadsarkeologiska iakttagelser. Det hade varit metodologiskt mera övertygande att här

låta historia och arkeologi (eller konsthvetenskap) arbeta oberoende av varandra, för att sedan söka en syntes av eller konfrontation mellan källorna och analyserna. Påpekas bör för övrigt att Rikval var biskop i Lund, men inte ärkebiskop (s. 141). Och det känns ålderdomligt att använda begreppet »kulturländer« (s. 148) vid utblickar till kontinenten.

Sedan några kritiska petitesser. Istället för att upprepa samma (gamla) plan över klostret i fyra varianter (s. 55, 83, 329, 362) skulle jag önska en vidare översiktsplan, som inkluderar omgivningarna med åtminstone »spannmålsmagasinet» från 1200-talet, den senmedeltida boden samt prästgården från 1700-talet. En mera systematisk presentation av fynd, som nu enbart tillhandahålls för de medicinska föremålen, hade gjort boken mera användbar för andra forskare. Således vill jag exempelvis veta mera om ett liturgiskt föremål utformat som en byggnad (s. 333).

Antologins artiklar är som nämnt uppdelade på »Före nunnorna» och »Nunnornas tid». Men antologins egna rön ifrågasätter om det är meningsfullt att periodisera i ett före och efter nunnornas ankomst till Vreta. Artiklarna låter sig inte heller enkelt rubriceras som antingen tillhöriga det ena eller andra. Mera principiellt undrar jag, med antologin som omedelbar men inte enda anledning, om inte dispositionen är traditionell på ett omedvetet sätt. Måste det tidiga komma före det sena, det politiska före det andliga, arkitektur före föremål, biskopar före nunnor och därmed män före kvinnor? Är detta en medeltidsstudiernas moderna diskurs?

Efter läsningen tror jag mig ha blivit mycket klokare på den tidiga svenska historien, även om kungalängden fortsatt verkar rörig för någon som är van vid danska förhållanden, väl belysta av Saxo med flera. Min egen sammanfattning eller syntes blir, att Vreta var en viktig plats för legitimering av den kungliga dynastin; att Vreta hade ett tidigt konvent av nunnor, som senare accepterades som ett cistercienserkloster; att kyrkan kan dateras till första hälften av 1100-talet, men oklart precis när; att gravkapellet kan vara tidigare än stenkyrkan och troligen rymmer Ragnvar Ingesson (inte Ragnvald Knaphövde) och hans föräldrar Inge den äldre och Helena samt ytterligare personer från dåtidens kungaätt;

att Vreta på 1160-talet inte förändrades, men att patronatet övergick från stenkilska ätten till sverkersätten.

Vreta som biskopssäte och som baptisterium med dubbla trappor övertygar emellertid inte. Inga belägg verkar finnas för ett biskopssäte vid Vreta. Och »baptisteriets» fortsatta bruk under klostertiden och dess placering långt från kyrkan och mitt i klosterlängan vid parlatoriet pekar på annat än dop, kanske ett lavatorium, alltså ett tvättrum; ett baptisterium kan i stället ha funnits i kapellet. Slutligen hävdas att Vreta är unikt (s. 105), men är inte också Alvastra unikt liksom Dalby, Asmild och Selje? Jag menar att alla dessa tidiga institutioner var unika – och därmed lika – i betydelsen att man kopierade mer eller mindre fritt, skapade nya arkitektoniska och funktionella lösningar, och man var inte (ännu) bundna till fasta modeller.

Fokus Vreta kloster rekommenderas för såväl lekman som lärd som är intresserad av gamla och nya rön om det medeltida Sverige, särskilt Östergötland, av klosterväsendet och särskilt av nunnekloster.

Jes Wienberg

Institutionen för Arkeologi och Antikens historia
Lunds Universitet
Box 117
SE-221 00 Lund
jes.wienberg@ark.lu.se

Karin Gustavsson, *En ärans och lärdomens man. Bror Emil Hildebrand och Krapperup*. Gyllenstiernska Krapperupstiftelsen. Nyhamnsläge 2009. 208 s. ISBN 91 87944-18-9.

Bror Emil Hildebrand was a central figure in early Nordic antiquarian research. Although he specialised in numismatics, his significance is much more comprehensive, especially in the realms of archaeology and museum institutions, and not only for Sweden but also for the neighbouring countries. It is Karin Gustavsson's goal to analyse and describe the early development of Hildebrand's thinking and the social and cultural milieu that surrounded him, primarily during the years he spent as a private tutor for Baron Carl

Gyllenstierna's sons at his manor Krapperup in Scania. Gaining a better understanding of the intellectual factors and social networks behind his career also offers us a more nuanced picture of the development of archaeology and museum administration in the Nordic countries.

The only negative remark that I must and indeed can make about Gustavsson's book is that it should have been proof-read better. The number of misprints and unstable spellings (like Viveka/Viveca Sture) exceeds what one would wish. It is far too common nowadays that publishers do not give authors enough time for proof-reading and it is the book that suffers in the end. Having got this off my mind I can move on to all the value that I have found in the pages of Gustavsson's work.

Hildebrand's life is seen here through three central ideas or points of view: firstly changes of the social structure and the tensions they caused, secondly the rise of new ideologies, and thirdly the specialisation process of scholarly disciplines out of an earlier unity of science. What results is an interaction between these factors. By dealing with all these aspects Gustavsson extends a picture of a period in one person's life to a more general image of the time.

The 19th century was a period of several big changes. Industrialization and a rise of new professions lead to dissolution of the traditional social structure. The rise of the bourgeoisie in particular prepared the ground for new ideologies that were to leave their marks on the century, such nationalism. Nationalism, in its turn, brought along a new interest to the past, and a refinement of scholarly methodology gave new tools for responding to the demand. This development largely explains why the archaeology of the 19th and early 20th centuries looked like it did.

B.E. Hildebrand came from an ironworks, that is from outside the traditional social classes, and therefore strongly needed a network of contacts to help him make his name in higher circles. This meant not only contacts with appropriate persons but also adopting an erudition that corresponded to the traditional ideals. In this respect, Hildebrand followed the demands of his time, but when it came to selecting a lifetime career, things were not so simple. After a lengthy

inner struggle he chose antiquarian research and administration, a speciality that did not really exist yet at the time. It brought along a reaction of social disapproval from his relatives. Because of his already established contacts with antiquarian colleagues especially in Denmark, where C.J. Thomsen had supported and taught him, Hildebrand considered his social position strong enough to be able to take this step. After becoming a full-time antiquarian, it was time to convince people of the significance and, indeed, existence of the work he did.

It was really a question of a whole discipline. A social consolidation of antiquarian research was possible only along with a methodological one. It meant both institutionalisation and professionalisation, establishing an understanding of what an archaeologist and an antiquarian is, and founding institutions like museums and academic chairs. Ideological needs like the demands of rising nationalism provided a framework for the development and largely determined what kind of interests became predominant. Gustavsson touches briefly upon this process, but as it falls outside of her period of research, does not devote very much space to it. This is something she can take further when she, hopefully, analyses Hildebrand's later life and activities.

One part of the question about archaeology's methodological consolidation is its relationship to the natural sciences. Gustavsson repeatedly emphasises the unity of all science, i.e. also the closeness of archaeology to natural science because of their common methodological basis in attempts to find a system by classifying objects and observations. In the Swedish context this brings us face to face with the figure of Linnæus. Speaking about the 19th century, there has been some discussion as to what extent Darwinism and other evolutionist ideas influenced the typological method of archaeology. It has become a prevalent view that typology did not actually need Darwin to come into being. Gustavsson does not challenge this view.

Because Gustavsson concentrates on a fairly short period of Hildebrand's early career, it is natural that, as far as archaeology is concerned, he shows himself to her mostly as a receiving part of his contact network. Later both B.E. Hilde-

brand and his son Hans would have much to give. Their Swedish examples were followed, for instance, in the Grand Duchy of Finland that created its antiquarian research, legislation and administration in the 1870s and 80s on the wave of the national movements of the time. Scandinavian archaeological methodology was adopted there then, too.

I have written only about Hildebrand above, although the book deals with a relationship between two people, Hildebrand and Baron Gyllenstierna. What was the significance of the latter to the young antiquarian? He had an academic background himself and may can be seen as a person who made Hildebrand conscious of his own scholarly ambitions. The conclusion emerges out of the general picture without Gustavsson having to point it out. The young Hildebrand was obviously both a respectable part of the Baron's intellectual network and a protégé whose career he was willing to further.

The appearance and layout of the book are as fine as its contents, beautiful in a clear and simple manner, in no way extravagant. The illustrations give a sufficient idea of the people involved and their surroundings. Maps of Hildebrand's travels would have made it easier, at least for a foreign reader, to orient himself while following the adventures of the main character. A few family trees would also have been helpful.

The book can be recommended not only to historians of antiquarianism but to everyone who is interested in the cultural history of the early 19th century. It offers a colourful and lively portrait both of B.E. Hildebrand and of the lifestyle of the era's nobility. Karin Gustavsson states in her introduction that there is no modern biography of Hildebrand. Actually, by writing this book she has already taken a long step towards that goal herself. We must hope that it will be possible for her to extend her research to the later career, life and time of Hildebrand and fill the gap.

Timo Salminen

University of Helsinki, Archaeology
Pb 59 (Unioninkatu 38 F)
FI-00014 Helsingin yliopisto
Finland
timo.salminen@pp3.inet.fi

Lotta Mejsholm, *Gränsland. Konstruktion av tidig barndom och begravningsritual vid tiden för kristnandet i Skandinavien*. Occasional papers in archaeology 44. Uppsala 2009. 298 s. ISBN 978-91-506-2061-0.

Lotta Mejsholms bok har som mål å belyse den komplekse overgangstiden ved etableringen av kristendommen i Skandinavia. Hun velger å løse oppgaven gjennom en studie av den aller tidligste barndommens sosiale og religiøse normsystem som teoretisk og praktisk felt. Hovedproblemstillingen er hvordan den kulturbundne konstruksjonen av barndommens tidligste faser og definisjonen av selve menneskets tilblivelse endres i løpet av vikingtid og middelalder. Avhandlingens form er dristig og original, og den er velorganisert oppbygd. Hovedstrukturen er todelt og består av et ytre skall og en kerne. Det ytre skallet inneholder en nåtidsorientert kommentar (prolog) og en refleksjon (epilog) som er samfunnspolitisk. Kjernen, som er fortidsorientert, er det vitenskapsteoretiske, metodiske og analytiske tyngdepunktet og omfatter en problemformulering, en teoretisk-metodisk framstillingsdel som er det største kapitlet med til sammen 38 sider, en tekstanalyse og en gravskikkanalyse. Siste kapittel drøfter og oppsummerer hovedresultatene. I summary er essensen av forskningsresultatene oppført i fem punkter.

I den teoretisk-metodiske delen foretar Mejsholm en analyse av idealer, realiteter, aktører og handlinger som berører de yngste barna. Utgangsposisjonen er kritisk til dagens forskningsstatus på temaer om barn og barndom. Hun utfordrer status og postulerer at usynlige barn er en akademisk konstruksjon. På bakgrunn av feministisk kritikk og en sosiologisk modell over studier av barndom, anlegger hun et annet teoretisk-metodisk perspektiv. Barndom blir betraktet som en sosial konstruksjon og en refleks av samtidens samfunn. Det vil si at kulturelt konstruerte kategorier om barn og barndom antas å berøre politiske, økonomiske, sosiale og religiøse endringsprosesser ved et religionskifte som innføring av kristendommen.

Problemformuleringen leder til perspektivforskyvning og valg av nye metodologiske analyseverktøy og kildekritisk vurdering av grunnlags-

materialet med sikte på komparative gravskikkstudier. Mejsholm bruker tilnærminger til historisk antropologi og mikrohistorisk metode for å avgrense enkeltfenomener og sluttete enheter, såkalte »fallstudier«. Problemet er at det skal settes særdeles strenge krav til utvelgelse og bruk av kriterier for å oppfylle en »fallstudie«. I Mejsholms tilfelle er det ikke foretatt en slik gjennomgang, og dette er hun ikke alene om i arkeologien. På et generelt grunnlag bør tiden være moden for diskusjon om »fallstudier« kan byttes ut med »eksempel« og lignende i tilsvarende undersøkelser.

Mejsholms tekstanalyse, som omfatter tre kapitler, angår kulturendring og representasjon av mentalitet, ideologi og normer og berører aspekter som konflikt, kompromiss og ambivalens om barn og barndom i kristningstiden. Hun gjennomfører en deskriptiv og kvalitativ undersøkelse av sagalitteratur og lovverk med gyldig og anvendbar informasjon om barneutbæring, initiasjonsritter og sosiale aldersgrupper med tyngdepunkt på vestnordisk område. Hun påviser strategiske skifter i barneutbæringens normer, motiv, representasjon, geografi, sosialt kjønn og slekt (genus) mellom før-kristen og kristen mentalitet.

Mejsholm framfører kritikk av ideen om overvekt på utbæring av jentebarn, og hevder at den er styrt av tradisjonell kjønnstenkning. I datidens samfunn ble barneutbæring regulert av ett sett normer der særlig økonomiske forhold i husholdet og familiens selvråderett var viktigst for valg om barn fikk leve opp eller ikke. I den førkristne mentaliteten lå det en aksept av praksis med barneutbæring når nyfødte ikke ble initiert inn i familie, slekt og forfedrerekke. Det er sammenheng mellom ikke-initierte barns mangel på sosial aksept og utbæring av barn til liminale steder som representerer sosiale og geografiske grenser i landskapet. I overgangstiden under religionsskiftet ble det utviklet en unntaksmentalitet for særlige tilfeller som kompromiss mellom før-kristen tradisjon og romerkirkens syn på barneutbæring som mord. Mejsholm betegner utviklingen som en psykologisk strategi fra kirkens side med sikte på å redde barnas sjel.

Ved nyfødtes initiasjonsritter er det påvist forskjeller mellom offisielle og uoffisielle riter og kontinuitet/brudd mellom før-kristne og kristne prinsipper og normer. Offisielle riter gjelder ri-

tuelle handlinger overfor fosterbarn som skulle stadfeste sosiale bånd og allianser i eller mellom familie og slekter og markere barnets vei fra et hushold til et annet. Riten bestod i å legge den nyfødte på gulvet, og å forsyne det med et drikkekar. Uoffisielle riter som markerte den nyfødtes inkludering og omsorg i familiehusholdet er mer dunkle. En av ritene gjelder barnets første måltid, og bestod i å legge den nyfødte til morens bryst. Mejsholm framfører her nytolkninger av kildene. Det første måltidet representerte en stadfesting av barnets arverett til eiendom. Romerkirken tok over prinsippet ved å utvide dåpshandlingen til å omfatte en stadfesting av barnets arverett. I følge Mejsholm er overtakelsen et strategisk skifte fra privat til offentlig sfære, fra før-kristen familiekult til middelalderkirkens kult. Skiftet utfordret den før-kristne autonome selvråderetten over slektens avkom og arverett. Til sist foretar Mejsholm en definering av gamle, syke og barns sosiale og økonomiske status og rolle i forhold til før-kristne helte- og helseidealer. Hun finner at nyfødte ble definert som en gruppe omgitt av særlige normer, og at de ikke ble inkludert i gruppen av avhengige og evnesvake individer i familien.

Mejsholms utgangspunkt for gravskikkanalysen er spørsmålet om hvorfor det er få spebarnsgraver i det arkeologiske materialet. I studien, som omfatter tre kapitler, er aldersvariasjon undersøkt på grunnlag av osteologisk bestemte skjellestrestrester av barn, spesielt spebarn, i svensk gravmateriale fra jernalder og middelalder. Undersøkelsen, som er komparativ, omfatter en kvantitativ og kvalitativ analyse av gravskikk i tre deler av til sammen 3779 graver. Grunnlagsmaterialet består av gravfunn fra 1) et større område utvalgt etter geografiske, kronologiske og biologiske kriterier, og 2) to skånske gravplasser. Mejsholms tolkning av representasjonen av spebarn i gravfunn fra et større område er at den står for to ulike holdninger til individet i graven, individet som gravobjekt eller gravsubjekt. Tilstedeværelse av spebarnsgraver skyldes kulturendringer i holdninger til hva graven representerer kollektivt og individuelt. Endringer i gravskikk fra yngre jernalder til middelalder kan ha årsak i en ny kristen overbevisning eller skyldes en synkretistisk tilpasning til eldre gravskikktradisjon.

For å teste resultatet foretar Mejsholm to såkalte »fallstudier« av aldersfordelingen i til sammen 446 graver fra Fjälkingegravfeltet (950–1000 e.Kr.) og Kattesundkirkegården i Lund (1050–1100 e.Kr.). Det før-kristne gravfeltet er analysert med sikte på belysning av enkeltelementer i forhold til psykologisk og sosial alder. Det er ikke påvist konflikter mellom før-kristne og kristne elementer, og Mejsholm tolker dette som uttrykk for en ny synkretistisk tradisjon i gravskikken. Den kristne kirkegården er analysert i forhold til gravenes romlige distribusjon og sosiale hierarki med hensyn til soneinndeling og forholdet mellom aldersgrupper, kirken og kirkegårdens yttergrense. Distribusjonsmønsteret viser en hierarkisk tendens i forhold til alder og helse og andre organisatoriske prinsipper. Mejsholms oppfatning er at spredningen av barnegraver i forhold til det generelle fordelingsmønsteret ikke er familiebestemt, men skyldes sosial og åndelig status hos den døde. Konklusjonen er at en del av den kristne gravleggingsstrategien overfor den førkristne tradisjonen bestod i ord og handling å endre grunnlaget for konstruksjonen av den tidligste sosiale barndommen.

Mejsholms analyser av den tidligste barndommen i en overgangstid bekrefter barns eksistens i de utvalgte skriftlige og arkeologiske kildene. Kristningstiden førte til sosiale endringer og ble uttrykt i vekslende former som var konservative, innovative og forsonende i teori og praksis. Dette er synlig i utviklingen av en tredje form for gravskikk. Gravskikken, som er synkretisk, er karakterisert av ambivalens overfor både førkristen tradisjon og kristen tro, og er uttrykk for samfunnets mentalitetstilpasning i en overgangstid. Økning av antall spebarnsgraver, og i spebarnsgravenes romlige organisering, markerer påvirkning av en kristen ideologi som omfattet nesten alle i samfunnet. Likevel var verken fostre og nyfødte eller de minste spebarna i familien inkludert blant særlige omsorgsgrupper som syke, gamle og eldre barn. Konstruksjonen av den sosiale barndommen handler om kontinuerlige forhandlinger og reforhandlinger der menneskelig eksistens og verdighet er gjennomgangstema. En sosial og mental forutsetning for barneutbæring må ha vært at et barn som ikke var initiert ikke heller ble sett på som et fullt levende men-

neske i samfunnet. Under kristningen skjedde det en mentalitetsendring i oppfatningen av spebarnet som akseptert aktør i familien. Sentralt i mentalitetsendringen var omtanken for barnets sjelsliv. Kirkens makt som overordnet samfunnsinstitusjon og dens maktfulle strategier gjennom misjonering, dåpskrav og kompromisser i forhold til barneutbæring og arverettigheter skapte både forsoning og konflikt i det tradisjonelle husholdet og familien som samfunnsenhet.

Grenselandets arkeologi er nådd fram til barna i Nordens fortid. Lotta Mejsholms mesterstykke er at hun trår innenfor og krysser flere grenser. Senere års fokus på aspekter som marginalitet, liminalitet og annerledeshet innenfor arkeologisk forskning angår både tematisk og tidsmessig studier av barn og barndom i fortiden. Emnet har vakt stadig større interesse nasjonalt og internasjonalt blant yngre arkeologer, og svensk arkeologi utmerker seg med forskningsarbeider på flere nivåer. Bokens aktualitet viser med all tydelighet at en grunnleggende forståelse av menneskesyn og samfunn i fortiden går gjennom studier av barn og barndom.

Grete Lillehammer

Arkeologisk museum i Stavanger

PO Box 478

NO-4002 Stavanger

Norge

grete.lillehammer@uis.no

Skuggor i ett landskap. Västra Östergötlands slättbygd under järnålder och medeltid. Resultat av ett tvärvetenskapligt projekt. Red. Anders Kaliff. Skrifter 75. Riksantikvarieämbetet UV. Stockholm 2009. 288 s. ISBN 978-91-7209-543-4.

Denna antologi är en frukt av ett uppdragsarkeologiskt linjeprosjekt för dubbelspår på järnvägen mellan Motala och Mjölby. Den innehåller sex »omlands- och bakgrundsstudier« av forskare från olika discipliner, och bygger alltså inte direkt på utgrävningarna. Dessa ägde rum 2003–05 i Motala och Skänninge samt på landsbygden på ömse sidor om Fågelsta samhälle. Det rör sig om en del av Götalands bästa odlingsmark.

Antologiredaktören Anders Kaliff inleder med

en text om »identitet, centralitet och externa influenser» under järnåldern. I slutet förespråkar han ett Götarike omfattande Västergötland och västra Östergötland från folkvandringstiden och framåt. Själv tror jag vi skall räkna med flera samtidiga riken både i Götaland och Svealand en bra bit in i vikingatiden. För Östergötlands del visar dock ¹⁴C-dateringen av Götavirkets uppförande enligt min mening att en östgötsk lokalkung måste ha funnits senast under 800-talet. Hans makt sträckte sig rimligen inte längre västerut än till Visingsö: kanske kan man kalla honom en landshövding.

Jan Paul Strids långa text om ortnamnen i undersökningsområdet spänner över ett vitt ämnesmässigt fält, från fornsjöar till kultplatser. Särskilt intressant fann jag hans nytolkning av namn som Kvinneby och Kvinnslanda. Strid vill föra dem till kategorin kultfunktionärsboställen, utgående från en annars inte belagd titel **kviðnir*, »kvädare, recitator». Enligt Strid skulle denne kvädare ha memorerat och reciterat sakrala eller historiska texter snarare än juridiska, som de senare belagda lagsägarna gjorde.

Johan Berg gör ett tappert men ganska fruktlöst försök att yttra sig om yngre järnålderns markägosystem i trakten med utgångspunkt i senmedeltida och tidigmoderna dokument. Uppsatsen innehåller den utan konkurrens mest generösa definition av en centralplats från yngre järnåldern som jag någonsin har sett: en by vars gravfält har minst 40 bevarade gravar! Berg utreder noga sådana platsers medeltida ägoförhållanden och kommer fram till att de flesta var frälsejord. Manövern framstår dock som opåkallad eftersom han själv redan innan har meddelat läsaren att nästan hela Östergötland var frälsejord. Mest intressant i texten är en diskussion av hur åtskillnaden mellan skattejord och frälsejord uppkom. Kanske, säger Berg, är en skattegård vanligen helt enkelt en vars ägare inte hade råd eller lust att börja göra rusttjänst åt kronan efter Alsnö stadga 1280. Rimligt, tycker jag. Därmed, vill jag föreslå, skulle den senmedeltida skattebondens grundskatt bli en parallell till den ledungslame som hans tidigmedeltida föregångare hade betalat i Svealand och på Vikbolandet: en ersättning för utebliven medverkan i kronans krigiska förehavanden.

I bokens längsta och bästa text presenterar

Cecilia Ljung en grundlig och mycket välkommen kronologisk och rumslig genomgång av Östergötlands runstenar och tidigkristna gravmonument, vilka främst hör hemma i 1000-talet. Enkelt uttryckt är det först 50 år av runstenar på gravfält och vid vägar, sedan 50 år av gravmonument på kyrkogårdar. Fallstudier fördjupar bilden av Vreta, Hov och Högby.

Ljung föreslår en finindelning av Anne-Sofie Gräslunds runstenskronologi, där den äldsta typen »RAK» utan rundjur delas upp i stenar som helt saknar ornament på skriftbanden kontra sådana vars skriftband avslutas med ickedjuriska knutar etc. Det tycker jag är en bra idé eftersom gruppen Ljung nu urskiljer utgör ett typologiskt mellanled mellan RAK och stenarna med rundjur. Men jag ogillar hennes benämning »RAK II» för gruppen. Anledningen till att Gräslund kallade sin äldsta typ »RAK» var nämligen inte att skriftbanden i denna grupp är raka (vilket de är), utan att de är rakt avslutade i ändarna. Och skriftbanden på Ljungs nu urskiljda undergrupp är ju per definition icke-RAKa i ändarna. »OUD» kanske kunde funka, »ornament utan djur».

Ljung tar kort upp den gamla, ofta upprepade men aldrig ordentligt testade idén att Östergötlands slättbälte skulle ha varit tredelat i politisk eller kulturell mening under forntiden. Hon finner att den inte är applicerbar på 1000-talets material. Nej, sannerligen: jag tvivlar på att slättbältet någonsin var tredelat före de medeltida prosteriernas tid. Arthur Nordén formulerade tanken 1925 på grundval av ett magert bronsåldersmaterial, och sedermera överförde Åke Hyenstrand modellen på järnåldern utan att förankra den i något material över huvud taget. Jag har detaljstuderat utbredningen av den yngre järnålderns östgötska elitfynd utan att se några spår av Nordéns indelning. Den östgötska tredelningen bör enligt min mening avföras från forskningens dagordning.

Om Mats Anglerts bidrag har jag svårt att hävda något väsentligt eftersom han själv hävdar så lite. Ämnet är kristnandet och den tidiga medeltidens maktcentra i trakten, och det behandlas i mitt tycke på ett lite svepande, litteraturkompilerande och föga problemorienterat sätt.

Bättre tycker jag om Rikard Hedvalls matiga genomgång av kyrkorna i en bred korridor från

Mjölby norrut till landskapsgränsen uppe i skogen. Här finns mängder av intressant information, men även denna texts ärende är aningen oklart. Det angivna syftet är att »försöka belysa det äldre kyrkolandskapet», och det framgår att Hedvall söker övergripande mönster. Men samtidigt är han uppenbarligen ute efter att kompilera och presentera data som han inte själv tänker använda. Jag hade gärna velat se några mera direkta frågor behandlade utifrån utvalda och frilagda materialkategorier, där myllret av övriga data fått träda i bakgrunden. Efter läsningen av Anglerts och Hedvalls bidrag undrade jag om vare sig de eller jag blivit så mycket klokare av insatserna.

Sedd som helhet ger *Skuggor i ett landskap* ett intryck av att vara framställd som bakgrundsläsning för personalen inom det bakomliggande linjerävningsprojektet. Vi som inte var med och grävde hittar förstås också matnyttigheter i boken, fast vi inte har anledning att fokusera just på trakten av Motala – Fågelsta – Skänninge. Mest långsiktigt värdefull är nog Cecilia Ljungs text som inte alls låter sig begränsas av projektområdet. Men den är avsedd att ersättas av en kommande doktorsavhandling.

Förra gången jag recenserade en östgötabok i dessa spalter hyllade jag fotografen Göran Bille-son. Denna gång har Richard Holmgren hållit i kameran, gärna liksom Bille-son vid tidpunkter med horisontellt solljus, och likaledes med mycket fint resultat.

Martin Rundkvist

Ragnar Hambraeus, *Gisle och Geir: Ödesväv*. 418 s. ISBN 978-91-978584-0-3.

Gisle och Geir: Ödesväv är en historisk äventyrsroman för ungdomar som genom sin titel och sitt vida spann av händelser och karaktärer ger intryck av att vara första delen i en serie. Enligt bokens författarpresentation pågår arbetet med uppföljaren.

Bröderna Gisle och Geir är ute på jakt och undgår därmed att drabbas av ett överfall då daner skövlar deras gård, dräper deras föräldrar och för bort deras systrar. Vi följer så bröderna på deras

hämnddrivna, farofyllda resa ut i världen och hem igen, och möter otaliga karaktärer i såväl mänsklig som skiftande form. Strider och förvecklingar avlöser varandra, missförstånd uppstår och upplöses, viktiga karaktärer stiger in i och ut ur berättelsen.

Ödesväv utspelar sig under vendeltiden, som till skillnad från vikingatiden rätt sällan får figurera i skönlitterära sammanhang. Ett par nämnda undantag är Dick Harrison's romaner *Ofärd* från 2007 och *Niding* från 2010.

Händelser och platser utanför berättelsens huvudfåra hjälper till att förankra den i en brytningstid, där religioner möts, gränser börjar formeras och kunskaper om en vidare värld börjar spridas allt mera i Norden via handel, rovfärder och kristen mission.

Romanen är skriven i nära samråd med författarens söner, och är därför tydligt målgruppsanpassad. Samtidigt lyser Hambraeus längtan att omstöpa och förmedla sitt brinnande intresse och sina kunskaper i berättelsens form igenom.

Det är en mycket detaljrik och faktsäckad roman. För den som är intresserad av ämnet och perioden finns mycket kunskap att hämta ur boken själv men också ur talrika källhänvisningar, tips på webbsidor med mera. Boken finns också upplagd på Facebook.

Bruksanvisningar i form av listor på medverkande och kartor, där den första kartan är placerad på skrå som för att visuellt upplösa banden till dagens geografiska gränser, hjälper till att sätta bokens händelser och platser i sitt sammanhang, och fantasin i rörelse.

Berättelsen klarar på flera ställen att försätta läsaren i det märkliga tillstånd som innebär att man är »där» – en effekt som alla romaner eftersträvar men som färre lyckas med. Inte minst brukar det vara svårt att på ett trovärdigt sätt gestalta den tid som vi här för enkelhets skull kan kalla den nordiska »fortiden». Utan att behöva läsa alltför många böcker eller, för den delen, se alltför många filmer på temat, översköljs man av bilder av ordkarga alternativt storvulet galdrande män som dräper och dör utan vare sig samvets-kval eller ångest, och sejdande kvinnor som i rus låter sig lägras av vita hingstar för att därefter offras bredvid den döde på gravbålet.

Ödesväv har befriande få sådana scener, även

om jag också här kan sakna en krigare som be-
tvivlar Valhalls existens i ödets stund. En stor del
av denna effekt åstadkoms av författarens förmå-
ga att utan att skriva läsaren på näsan gestalta de
komplicerade men samtidigt självklara banden
mellan gudavärld och människor, Asgård och Mid-
gård.

Tolkiens högoktaniga fornsagocktail mari-
nerar inte sällan sinnen hos såväl författare som
läsare av litteratur inom denna genre. Den Oden
som här gästspelar under många namn (bland
annat Nattfari) frammanar snarare bilden av Gan-
dalf än av den Oden som i sin tur var Tolkiens
förebild (fast jag har svårt att se framför mig
Gandalf delande bädd med en läkekona). Hos
Hambraeus är exemplen många, och jag betrak-
tar dem som avsiktliga blinkningar till *Sagan om
Ringen*: stigmannen Finnvid ekar av Vidstige-
Aragorn, bröder som rövas bort men lämnar spår
efter sig för fränderna att följa blir till hober som
förs bort av orcher, magiska föremål med särskil-
da syften försedda med luddig bruksanvisning får
mig att tänka på alvdrottningen Galadriels gåvor.

Men framför allt är inspirationen från Frans
G. Bengtsson tydlig. Det verkar sitta en Röde
Orm på axeln hos alla som ger sig på att skriva om
forttiden – med förväntningar på ett kärvt man-
bart språk om skaldskap och hjältesägnar, om att
dö i strid eller i halmen som en ko, ett språk som,
om det är illa hanterat, lätt trillar ned på fel sida
om gränsen till pekoral och som riskerar att bli en
börda genom sin begränsande, allittererande form.
Man frågar sig, kan en författare i genren frikopp-
la sig från runristarspråket och sagorna, från skal-
dernas komplicerade mått? Eller är kärvheten ett
signum för tidsperioden, en förutsättning för att
ge ett äkta intryck (trots att vi egentligen inte vet
mycket om hur språket talades)?

Hambraeus lyckas mestadels med konststycket
att kombinera raka, moderna formuleringar med
uttryck som »tradera tidender» och »fagra dejor». Semikolonet, det annars så bortglömda skilje-
tecknet, har också fått ett uppsving i denna berät-
telse.

En annan sak som är uppfriskande är hur språ-
ket ibland förändras beroende på vem som talar,
vilket ger skjuts åt berättelsen. Framför allt när
pojarna Gisle och Geir pratar med varandra och
spontana ord som »knäppgök» poppar upp. Stil-

greppet kan finslipas och utvecklas än mer i en
fortsättning.

Jag uppskattar mycket att kvinnorna får ta
den stora plats som man kan tycka vore självklar,
men som tyvärr är ett undantag i genren. Och de
är inte endast arketyper som den väna, trånande
jungfrun eller den om onda tidender kacklande
konan. Här finns kvinnor av kött och blod och i
alla åldrar. Dock är de, som vanligt, i minoritet.

En annan stor fördel, som också är sällsynt, är
att författaren anstränger sig att skildra båda si-
dors syn på striden eller maktkampen. Ibland får
även någon av bokens riktiga bad guys komma
till tals genom sina tankar.

Och så några ord om hantverket. Boken ger
intryck av att vara skriven som scener – ett antal
händelser har skrivits ned på lappar för att där-
efter fogas samman i en berättelse med början,
mitt och slut. Ungefär som man arbetar med ett
filmmanus. Jag tänker film när jag läser.

Nattfaris spådomar fungerar ibland som en
sejdmotsvarighet till *back story* eller berättarrös-
ten som i film används för att slippa visa något i
bild. Det är ett effektivt sätt att sätta saker i ett
större sammanhang, och samtidigt måla upp en
världsbild med en tidsuppfattning som till skill-
nad från vår egen snarare är cyklisk än linjär.

Vissa partier är mycket välskrivna, inte minst
de övernaturliga inslagen, och karaktärernas
reaktioner och tankar kring dessa i en tid då
andeväsen och gudar styr och råder över vars och
ens ödesväv. Andra avsnitt är mera stiltiga. Det
gäller bland annat vissa actionscener. Att avbry-
ta striden för att kläcka ur sig någon allittererad
versrad känns riskabelt, om än underhållande.
»Röda näbb, du hårda smide! Hårt du mött när
gnistor ljunga» kvad ju Toke, Röde Orms vän. I
de fall där Hambraeus låter stridens hetta skil-
dras via en av karaktärerna lyckas han dock med
såväl beskrivning som reflektion.

Karaktärerna skulle behöva broderas ut mer
för att få djup, nu känner man dem bara ytligt och
vill gärna veta mer. Kanske huvudkaraktärerna,
och vad som försiggår i deras huvuden, får större
utrymme i uppföljaren?

Flera av bokens karaktärer är arketyperiska, och
någonstans känns det som om man läst om dem
och deras äventyr förut. Jag klandrar inte för-
fattaren för detta – om man vill läsa om tidsperio-

den väntar man sig ju sjöslag, maktkamper, holmgång och allt det där plus litet sejdande och gudar som lägger sig i. Några sega sjöresor och skogsvandringar därtill får man kanske räkna med om berättelsen ska röra sig framåt i en värld utan motorer och Internet. Litet reflektioner över livet skulle dock inte skada. En ungdomsroman om hur det är att leva på denna tid då strid, maktkamp, sejd och offer endast förekommer i fonden tycks omöjlig (eller onödig?) att skriva.

Som jag nämnt tidigare är boken mycket fak-
taspäckad. Den rymmer också ett stort antal
komplicerade termer, ålderdomliga ord och (re)-
konstruerade uttryck. Författaren har valt att för-
klara dessa via fotnoter, något som både hjälper
och stjälper. Samtidigt som de kan vara till god
hjälp för ord som »vång» och »sod» tappar man
lätt lästrytmen när ögat automatiskt söker sig ned
till sidans slut för att läsa förklaringen. Om fot-
noterna, eller en ordlista, i stället lagts längst bak
i boken tillsammans med all övrig information så
hade man dessutom lättare hittat dem när ett ord
återkommer senare i texten.

Flera speciella uttryck och begrepp står också
utan beskrivning, men det är en detalj i samman-
hanget och något som troligen är konsekvensen

av att boken faktiskt getts ut på eget förlag utan
den lektörshjälp ett bokförlag kan bidra med.
Samma orsak ligger troligen bakom bokens varie-
rande rytm, och brist på dramatisk huvudlinje.
En duktig lektör kan fånga upp sådana problem i
ett tidigt skede och lotsa författaren tillbaka till
den röda tråden. Som det nu är kan detaljer,
karaktärer och sidospår som egentligen skulle
kunna användas i en kommande fortsättning
(eller utelämnas helt) inkräkta på berättelsens
dynamik, stycka upp flödet och därmed begränsa
läslusten. Detta är de flesta författares stora
dilemma och det uttrycks enklast på engelska –
kill your darlings, less is more.

Slutsatsen är att Gisle och Geir: Ödesväv är
en diamant, om än något oslipad. Jag hoppas att
ett förlag tar sig an den, och ser mycket fram-
emot uppföljaren!

Pernilla Flyg

Sjöhistoriska museet

Box 27131

SE-102 52 Stockholm

pernilla.flyg@maritima.se